

TÖRTÉNELEM ~ NÉPELET ~ NÉPHAGYOMÁNY

ÖRÖKSÉGÜNK

IV. évfolyam (2010) 4. szám

A Magyar Tudomány Napja

A Magyar Tudomány Napjának megünneplésére 2007-től kerül sor térségünkben. Az ünnep megszervezését a Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont és az immár 10 éves tudományos tevékenységre visszatekintő Areopolisz Egyesület vállalta fel. Az általában két napra terjedő rendezvények keretében sor került már a székelyföldi tudományos műhelyek találkozójára Székelyudvarhelyen, Pataki József emlékestre Csíkszeredában, a Forrásközpont helyismereti kiadványainak bemutatójára Székelykeresztúron, továbbá az állami és egyházi levéltárak helyzetét tárgyaló konferenciára 2008-ban, régészeti tudományos ülésszakra 2009-ben és családtörténeti konferenciára 2010-ben.

A rendezvények állandó programpontját képezi a szombat délutáni galaest, melynek keretében átadásra kerül az Udvarhelyszéki Tudományért díj is. A díj az Areopolisz Egyesület által kiállított oklevélből és egy bronz kisplasztikából áll. Ez utóbbi Sánta Csaba szovátai szobrászművész alkotása. 2007-ben Dávid László művészettörténész, 2008-ban Balla Árpád orvos, 2009-ben Benkő Elek, a keresztúri múzeum egykori régésze, 2010-ben Biró G. Albert matematikatanár vehette át a díjat a matematika oktatásának terén kifejlesztett és alkalmazott módszer- és eszközzrendszerért. A galaesteken a díjátadót zenés műsor előzi meg. Így találkozhattunk már a marosvásárhelyi Cantuale énekegyüttessel, a baróti Kájoni Consort régizene együttesével, az idén pedig a sepsiszentgyörgyi Snaps Vocal-Band lépett fel a díjátadást megelőzően.

Örömről szól, hogy rendezvényünket a Magyar Tudományos Akadémia a védnöksége alá helyezte, az idén Csépe Valéria, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkár-helyettese üdvözlő beszédet juttatott el az udvarhelyi ünneplő közönséghez. Az alábbiakban a levél közlésével tolmácsoljuk a Magyar Tudományos Akadémia üzenetét.

„Mi mások vagyunk, mint Európa minden népe; nem jobbak, nem rosszabbak, hanem: mások. Ezt a másságot vállalnunk kell és meg kell őriznünk, hiszen csak addig él egy nemzet, amíg van hagyománya.”

Széchenyi István

Tisztelt Hargita Megyei
Hagyományőrzők!
Tisztelt Ünneplők!

Köszönettel vettem szíves meghívásukat, s bár boldogan lennék jelen, a Magyar Tudomány Ünnepe az MTA Székházában sorra kerülő központi eseményei miatt ezt most nem tehetem. Szívesen lennék Önökkel együtt, ahogy mindenki, aki tudománnyal foglalkozik, azért felelősséget érez, és magyar szíve van.

*Biró G. Albert matematikatanár;
a 2010. évi díjazott*

Megválasztásom óta felelek a tudományünnepért, s a védnökök munkáját összehangoló Rendezvénytanács, valamint az MTA Programtanácsának elnökeként megtiszteltetést és felelősséget is jelentenek számomra a szervezés és irányítás feladatai. Meggyőződésem, hogy a tudomány e nagyszerű eseménysorozatának keretében is közvetített tudás még soha nem volt oly fontos, mint napjainkban, s a kitűzött célokat nem csak elérni kell, hanem méltónak kell lennünk a nagy elődökhöz, s meg kell felelnünk a mai kor elvárásainak is. Természetesen újra és újra megkérdézzük magunktól, hogy tudjuk-e és jól tudjuk-e minden évben megmutatni mindazt, amit ma a tudomány egy különleges, mégis elég széles témában tud. Azt remélem, hogy igen, s persze azt is, hogy a kíváncsiság, a felfedezés izgalma által vezérelt kutatások eredményeit a lehető legszélesebb közönség számára tudjuk hozzáférhetővé és érthetővé tenni.

A Magyar Tudomány Ünnepe 13 évvel ezelőtt még csak egy napja volt, november 3. Egy akkori kormányrendelet ezt a napot nyilvánította a Magyar Tudomány Napjának. Már az akkori rendezvények célja is a tudomány népszerűsítése, a kutatók munkájának megismertetése és a közfigyelem középpontjába állítása volt. A Magyar Tudományos Akadémia tudományos közfeladataiból kiindulva, valamint a tudomány értékeinek és színvonalának őrzőjeként vállalta magára a rendezvények tartalmi összehangolását. A Magyar Tudomány Napjának sikere is hozzájárult ahhoz, hogy a kormányrendelet után hat évvel az Országgyűlés ismét foglalkozott a kérdéssel, s a tudománynak a társadalomban betöltött szerepét elismerendő, törvény formájában emelte november 3-a fontosságát. Azét a napét, amelyen Széchenyi István gróf az 1825-ös Országgyűlésen felajánlotta minden jószágának egyévi jövedelmét a Magyar Tudós Társaság létrehozására. A 2003. évi XCIII. törvény november 3-át tehát a Magyar Tudomány Ünnepevé nyilvánította, s így Széchenyi felajánlása „a nemzetiség és nyelv erősítése, terjesztése és paléozása szent céljára” a 185 éves Magyar Tudományos Akadémia közfeladataiban, s ebben az ünnepben élnek tovább.

Az elmúlt évek során kiderült, hogy minden évben oly sok megmutatnivaló van, hogy a legszínvonalasabb rendezvények sem férnek el egy napon. Ma a Magyar Tudomány Ünnepe eseményeire minden évben november 3-a és 30-a között kerül sor. Mint minden ünnepet, a Magyar Tudomány Ünnepet is féltve és szeretettel kell őrizni és ápolni, ne hogy rutinná, kipipálandó, le tudható programmá váljon. Ehhez mindig újítani kell, mégpedig úgy, hogy a legnemesebb hagyomány megmaradjon. Kicsit olyan ez az ünnep is, mint a karácsony. A várakozásnak, az adventnek és a

karácsonynak is megvannak a hagyományai. Hagományok őrzik a részleteket; az időszakokat, a napokat, az imákat, dalokat, rigmusokat és persze a motívumokat, az illatokat és az ünnepi étkeket is. Az ajándékok azonban minden évben mások. A Magyar Tudomány Ünnepeire is hosszan készülünk, az ajándék pedig minden évben más, akadémiai központi programjai pedig nem hosszabbak egy hétnél és kiemelt téma köré csoportosulnak. Ez a mi ajándékunk. Hagományunk a tudás, a hitelesség, ajándékunk pedig az évről évre megújuló program. Hagományunk az alapítóra, Széchenyi Istvánra való emlékezés is. Az ünnep előnapján Nagycenkre látogatunk, neki hajtunk fejet, s helyezünk el koszorút a mauzóleumban felállított síremléknél.

Az idei ünnep mottója a „Határok nélküli tudomány”. Ezzel a címmel a tudományágak és tudományterületek közötti diszciplináris átalakulás eredményeire igyekszünk irányítani a figyelmet. Az újfajta tudás és szemlélet megjelenése az elmúlt egy-két évtized történése. A 20. század második fele óta tart az a folyamatos átalakulás, amelynek következtében a tudományágak egymásra hatása felerősödött, közeledésük, integrációjuk átalakította a tudományok térképét. A felgyorsuló átalakulás új, a korábbinál markánsabb területek kiemelkedését hozta, s nem várt eredmények születtek a diszciplínák sikeres házasságából. Önálló tudásterületek alakultak ki a biológia, a fizika, a kémia, a matematika találkozásából. A természettudományok határainak feloldódási folyamatai minőségileg újat, mást hoztak. A természet folyamatainak komplex, tudományterületeken átívelő megközelítése pedig a természettudományban járt igen gyors és látványos ismeretbővüléssel. Bár máig lassabbak azok az integrációs folyamatok, amelyek a természet- és társadalomtudományok határain figyelhetők meg, az új kutatási ágak megjelenése itt sem maradt el. Ez jól megfigyelhető a szociológia, a történettudomány, a közgazdaságtan, a nyelvészet határain. Mára a változások átlépték a tudományterületek határait is. Az élettudományok területén megközelíthetetlennek tűnő genetika megjelent a régészetben és a pszichológiában is. A műszaki tudományok eredményei megtermékenyítették az orvostudományi kutatásokat, az agykutatást, a nyelvészetet.

Tisztelt Ünneplők!

A „Határok nélküli tudomány” mottó üzenete kettős. Nem csupán a tudományterületek határai léphetők át, hanem az országoké is. Ezt a tudomány művelői mindig is tudták, s minden korban abban a tudatban dolgoztak, hogy a tudomány nemzetközi. Ez igaz sok minden másra, többek között a kultúrára is. Bár a tudományban és a kultúrában is jelen van a nemzetköziség hagyománya és újdonsága, a nemzet összetartozása hagyomány, erősödő jelenléte pedig mára talán már nem újdonság.

Ennek jegyében kívánom Önöknek, hogy hagyományait őrizzék és az újat befogadva gyarapítsák a magyar tudomány eredményeit. Gazdag programjukhoz sok sikert kívánok!

Budapest, 2010. október 29.

Csépe Valéria

a Magyar Tudományos Akadémia főtitkárhelyettese

ÖRÖKSÉGÜNK

Történelem. Népélet. Néphagyomány.

IV. évf. (2010) 4. szám

Népi kultúra

4 Szöcsné Gazda Enikő: Udvarhelyszéki székelykapuk a Székely Nemzeti Múzeum fotótárában

6 Salló Szilárd: Juhelhányás Csíkmadarason

8 Tamás Lenke: A kender termesztése, feldolgozása és hasznosítása Székelyvárságon

Jelzések, emlékek, vélemények

13 Szalay Emőke: Héderfájától Anarcsig. Vasutas életpálya a XX. század első felében

16 Péter Attila: Értékes örökségünk

Forrásközelben

19 Zepezaner Jenő: A homoródszentpáli toronygomb

Tárgyi örökségünk

22 Kovács Árpád: Mária-tisztelet Oroszhegyen. Mária-ábrázolások az oroszhegyi templomban

Lábjegyzet

24 Róth András Lajos: „Lelkek ismereteinek kötelessége alatt...”

História

25 Mihály János – Nyárádi Zsolt: Lövéte elpusztult középkori temploma

28 Gidó Csaba: Székely Újság, a „haladók” lapja

29 Bicsok Zoltán: Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének kezelésében 8. A csíksomlyói római katolikus tanítóképző (1858–1956) iratai

A címlapon: Léhelés

Ádám Gyula felvétele

Csíkmadaras, 2009

Lásd A kender termesztése, feldolgozása és hasznosítása Székelyvárságon című cikkünket a 8. oldalon

ÖRÖKSÉGÜNK: Történelem. Népélet. Néphagyomány. IV. évfolyam (2010) 4. szám

Megjelenik negyedévente. Kiadja a Harghita Megyei Hagományörzési Forrásközpont. **Igazgató:** Szöcs Endre.

A Forrásközpont fenntartója: Harghita Megye Tanácsa.

Főszerkesztő: Kolumbán Zsuzsánna.

Szerkesztőbizottság: P. Buzogány Árpád, Mihály János, Miklós Zoltán, Kovács Árpád.

ISSN 2067-7367

© A szerkesztőség előzetes értesítése, beleegyezése nélkül tilos a lapban közölt írásokat újra megjelentetni.

A szerkesztőség címe: Székelyudvarhely, 1918. December 1 utca, 9. szám, II. emelet.

A folyóirat megrendelhető a 0266-214440 (Szöcs Klára) telefonszámon, illetve az oroksegunk@hereditas.ro e-mail címen. További információk a www.oroksegunk.ro honlapon található.

Támogató: Communitas Alapítvány

Nyomdai munkálatok: Infopress Group Rt., Székelyudvarhely

Médiapartner: Szabadidőkalauz, www.szabadidokalauz.ro

Udvarhelyszéki székelykapuk a Székely Nemzeti Múzeum fotótárában

A Szülőföld Alaptól nyert anyagi támogatás segítségével a Székely Nemzeti Múzeum digitalizálta a teljes üvegnegatív állományát. A XX. század első feléből származó papír- és üvegnegatív képek közül ezúttal a székelykapukról készült felvételeket és a felvételek készítésekor készült feljegyzéseket ismertetjük olvasóinkkal.

1903 és 1914 közt dr. László Ferenc, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum tudós igazgatója állami támogatásból csaknem a teljes Székelyföldet bebarangolta, több mint 1000 néprajzi tárggyal gazdagítva a múzeum gyűjteményét. Útja során 1904-ben Udvarhelyszék 16 helységét, 1907-ben újabb udvarhely- és keresztúrszéki falvakat barangolt be.¹ Amint azt a Székely Nemzeti Múzeum kéziratárában fennmaradt jegyzetfüzetei tanúsítják, útjait hevenyészett jegyzetekkel dokumentálta. Nem pusztán a megvásárolt tárgyakra vonatkozó információkat jegyezte fel, de fokozottan figyelte a házakat és székelykapukat, valamint a templomokat is. Bár jegyzetei inkább a saját emlékezete meghosszabbításának tekinthetők, mégis fontosnak tartjuk ezeknek a publikálását. László nem csupán arról tett rövid megjegyzéseket, hogy hányas években keletkezett kapukat látott egy-egy településen, de nagyon érzékenyen reagált a változási folyamatokra is. 1904. augusztus 23-ai dályai útján például megjegyezte, hogy „sok galambbúgos kapu, több átalakítva”. Homoródszentmártonban augusztus 24-én egy 1886-os és egy 1896-os, fából készült, galambbúgos kaput említett, de figyelmét lekötötte a kőből készült faragott kapuk divatja is: „1 [kapu] lábai 2 öl magas trachit kőből. Teteje fából. Díszítése festett, faragott, mint a fából készülteknél, egymásba fonódott tulipánok. Színe kék.” Ugyanitt két hevenyészett rajzzal is dokumentálta feljegyzéseit. Újszékelyen október 27-én szintén megjegyezte: „fakapuláb, néhány ócska galambbúgos kapu. Újabban 3-on láttam tulipános festést.”²

1907 nyarán László Ferenc, elsősorban a Székely Kiállítás előkészítő munkálatai miatt, újból Udvarhelyszék falvait róttá. Július 20-án Muzsnán lerajzolt egy házat és egy kapu körvonalait, Agyagfalván „festett kőkapuláb” bejegyzés került a jegyzetei közé. Július 22-én hodgyai útja során feljegyezte: „Új festett galambbúgos kapu 1906. Kék, piros, fehér, zöld, fent 5 madár, tetején 2 kakas pléhből.” Bedő Áronné kapuzábójának motívumairól hevenyészett rajzokat készített. Kecsetben ugyaneznap több galambbúgos kaput említett: „Galambbúgos kapu 1811, 1842, 1880, 1894. Újabban kő, festett. Készítik Farkaslakán.” Ugyanakkor egy olyan természeti katasztrófáról is említést tesz, amely kapuk eltűntét okozta: „1907. május 27-én forgószél Kecsedén, Farkaslakán átvonult, kapukat döntött le, házakat, temetőben egy kemény kőemléket derékba eltört.”³

534-es kat. sz.: Bögözi tornácos ház kapuval
Kováts Áron fotója, 1931

536-os kat. sz.: Oláhfalvi ház. László Ferenc fotója, 1904.

1187-es kat. sz.: Farcádi kapu

Ferenczy Lukács fotója, 1905

533-as kat. sz.: Farkaslaki kapu és ház

Kováts Áron fotója, 1931

Bár jegyzeteit eddig nem tekintették kiadásra érdemesnek, úgy véljük, hogy ezek a megfigyelései szépen kiegészítik azt az értékes, udvarhelyszéki kapukról készült fotódokumentációt, amelyet ezennel olvasóinkkal is ismertetünk. A dokumentáció egy munkafolyamat első fázisa volt: László Ferenc valószínűleg a székelyföldi kutatóútjai során döntötte el a Székely Nemzeti Múzeum szabadtéri részlegének megvalósítását. 1906-ban már a környékbeli temetők kopjafái, 1913-ban pedig 2 székelykapu beszállítása jelzi a terv megvalósulását. 1913-as tanulmánya arról tanúskodik, hogy a hevenyészett jegyzetek mellett László Ferencet komolyan foglalkoztatta a galambbúgos kötött kapuk faragóinak azonosítása, és érzékenyen érintette az a pusztulás, amelyet már akkor tudomásul kellett vennie. Tanulmányának záró soraiban így ír: „Eltűnik az idő rohanó forgatagában a fűrő-faragó székely ember legszebb alkotása: a galambbúgos székely kapu is! Ezért kellett a Székely Nemzeti Múzeumnak a háromszéki és udvarhelyszéki galambbúgos kapuk különálló két típusából a néprajzi és művészi szempontból legértékesebbeket megmenteni.”⁴

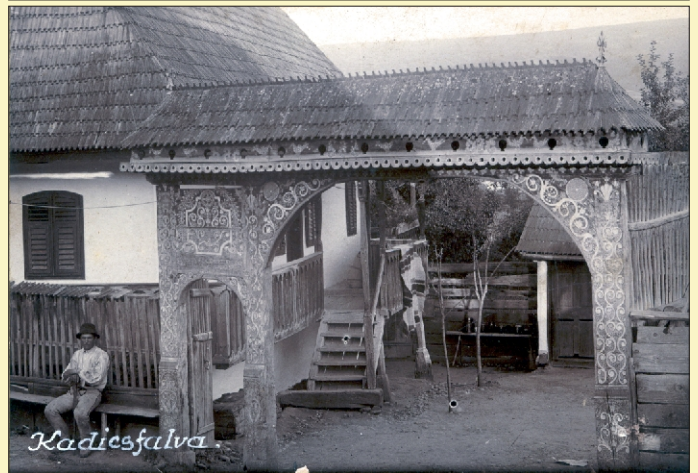
A fotók egy részét maga László Ferenc készítette, más részét Ferenczy Lukács udvarhelyi fotóstól vásárolta szintén ő maga.

Dokumentációját szépen kiegészítik Kováts Áron 1930-as években készült fényképei, amelyek jelzik: a László halála után sem szűnt meg az udvarhelyszéki kapuk iránti érdeklődés.

Szőcsné Gazda Enikő

1. Gazda Klára: *A néprajzos muzeológus*. In: László Ferenc: *Táj és tudomány*. Kriterion, Bukarest, 1978. 64.
2. A fenti valamennyi adat: László Ferenc: *Néprajzi jegyzetfüzet 1903–1904*. Székely Nemzeti Múzeum kéziratára. D. 92-es lelt. sz.
3. Az 1907-es feljegyzések adatai: László Ferenc: *Néprajzi jegyzetfüzet 1907*. Székely Nemzeti Múzeum kéziratára. 12.251. lelt. sz.
4. László Ferenc: *A Székely Nemzeti Múzeum galambbúgos kapui*. In: *Uő: Táj és tudomány*. Kriterion, Bukarest, 1978. 177.

1192-es kat. sz.: Bethlenfalvi kapu
 Ferenczy Lukács fotója, 1905 (fent, bal oldalt)
 Neg. 20/8.: Székelyudvarhelyi utcarészlet
 László Ferenc fotója(?), 1904 körül
 712-es kat. sz.: Festett kapu, Kadicsfalva
 Ferenczy Lukács fotója, 1905
 1191-es kat. sz.: Kecseti kapu
 Ferenczy Lukács fotója, 1905
 1176-os kat. sz.: Kadicsfalvi kapu
 Ferenczy Lukács fotója, 1905

Juhelhányás Csíkmadarason

A juhelhányás a juhászok éves tevékenységét lezáró szokás. Csíkmadarason az esemény időpontja – más székelvényfalvakhoz hasonlóan – általában Katalin napjára esik, azonban az időjárás függvényében állapítják meg a juhászok annak lezajlási idejét, ugyanis a juhok elhanyását az első hó lehullása után hajtják végre.

A szokásban a juhokért felelős pásztorok, a felettük álló bács, valamint a juhtartó gazdák (több, mint 50 személy) vesznek részt. Az esemény általában egy napig tart. A juhászok a falu nyájával (360 darab juh) kora reggel érkeznek az esemény helyszínére, amelyet legalább egy órával azelőtt előkészít az esemény fő szervezője, a bács. Az előkészületek kiindulópontja egy olyan helyszín kiválasztása, amely megfelelő a legelőről hazatérő juhok összegyűjtésére. A helyszín kiválasztása tehát már korábban megtörténik. A bács feladata, hogy időben értesítse a juhtulajdonosokat az esemény helyszínéről és időpontjáról.

Térhasználat tekintetében a juhelhányás a helyben maradó szokások közé sorolható, mivel egy meghatározott helyen zajlik, csupán a juhok szálláshelyre való hajtáskor figyelhető meg a kötött térből való kilépés.

A falu bácsa, Vánca Imre az elsők között érkezik a helyszínre, majd egymást követően érkeznek meg a gazdák, akik többnyire az idősebb generáció tagjai közül kerülnek ki. Ez azzal magyarázható, hogy inkább a falu idősebb tagjai foglalkoznak juhtartással. A nemek tekintetében a férfiak dominanciája figyelhető meg, de ez nem zárja ki azt, hogy nő jelenhessen meg a helyszínen. A bács elmondása szerint vannak esetek, amikor nő (pl. özvegyasszony) érkezik, hogy hazakísérje a legelőről visszatért juhait. A szokásban résztvevők mind aktív szereplői a juhelhányásnak, ugyanis az eseményt megszervező báccsal együtt készítik elő a terepet, majd válasszák ki juhaikat.

A juhok nyájából való kiválasztása megoszlik a gazdák és a bács között, a bácsnak annyiban van domináns szerepe, hogy ő az egész éves tapasztalata és nyilvántartó füzet alapján könnyebben tudja azonosítani a juhokat.

A helyszínen megjelent személyek mindannyian ismerik az esemény pon-

tos forgatókönyvét, tudják, hogy a juhelhányás mozzanatai milyen sorrendben követik egymást. Ezzel biztosítják, hogy ne alakuljon ki káoszhelyzet, minden a megfelelő rendben történjen.

Az esemény résztvevőinek viselkedését a jókedélyűség jellemzi. Amellett, hogy minden gazda arra törekszik, hogy megtalálja juhait, közben gyakran beszélget, tréfálgat a többi gazdával. E tekintetben a juhelhányás olyan esemény, amikor találkozhatnak a falu távolabbi részeiben lakó gazdák is egymással, lehetőség adódik beszélgetésre olyan személyekkel, akikkel ritkábban állnak szóba. Így bizonyos tekintetben közösségformáló hatása is van a tárgyalt eseménynek. De negatív vonásai is lehetnek, melyek csupán időnként jelentkeznek, és a bács, illetve a juhtartó gazdák közötti konfliktusban nyilvánulnak meg. Konfliktushelyzetre adhat okot az, ha valaki nem találja meg a nyájban a saját juhát.

A juhelhányás nem tartozik a szertartásossá vált szokások körébe. Az eseménynek meghatározott felépítése van, de nagy szerepet kap a spontaneitás, ugyanis sokszor a figyelmen vagy a véletlenen múlik az, hogy a gazdák közül ki találja meg előbb a juhait. A szokásban nincsenek szertartászerű szövegek, a gazdák és a bács, illetve a gazdák közötti spontán beszélgetés, tréfálgatás jelenti az esemény szöveges részét. Korábban a szokás az esti mulatság során, az italozás mellett elhangzott dalok szövegeivel egészült ki, ez napjainkban néha elmarad.

A bács elmondása szerint a juhok őszi behajtásának helyszíne változik. A korábbi években a falu belterületén lévő üres telekre hajtották be a juhokat, ott került sor azok kiválasztására. Újabban a Csíkmadaras határában levő *Kovács kertje* nevű hely bizonyul megfelelő helyszínnek. Az esemény résztvevői közvetlenül érkezésüket követően pálinkával köszöntik egymást és a juhokért egész éven át felelősséget vállaló bácsot. A bácsnak a juhok tavaszi kihajtásának ideje – amely általában Szent György napjára esik – és Katalin napja között kell felelősséget vállalnia a juhokért. A felelősség azonban csak részben hárul rá, ő ugyanis nem tartózkodik állandó jelleggel a juhok nyári szálláshelyén (*esztenán*), hiszen ezt a szerepet a juhászok töltik be, akiket a juhok fejése, a tejfeldolgozás, illetve az őrzésben, terelésben vállalt szerep szerint különböztetnek meg. A juhok fejésében részt vállaló pásztor *fejőpásztor*nak, a csupán tereléssel foglalkozót pedig *monyator*nak vagy *eszterungahajtónak* nevezik. Ha legeltetés idején károsodik a nyáj, a bács a juhászok béréből számítja le az elvesztett állat árát.

A szokást előkészítő események része a *kosár* felállítása, vagyis annak a *lészakerítésnek* a felállítása, amelyet nem sokkal a bács megérkezése után, több darabban, szekéren hoznak a helyszínre. A bács a lészákat a már a helyszínre érkezett gazdák segítségével állítja fel oly módon, hogy abban egy nagyobb rész szolgál a teljes juhnyáj beterelésére, emellett pedig kisebb részeket, *szorítókat* is elkülönítenek abból a célból, hogy azokba gyűjtsék össze egy-egy gazda nyájából kiválasztott juhait. A lészák fölállítását követően a helyszínre érkeznek a juhnyáj, amelyet általában egy vagy két pásztor kísér. A juhok legeltetési helye a tavaszi időszakban, illetve ősszel, Szent Mihály és Katalin napja között a falu határában található. Nyári legelőként a *Naskalat vidéke* vagy a *Hargita-hegység* szolgál. Miután a juhokat behajtják a számunkra fölállított *kosárba*, a gazdák szemügyre veszik a juhokat és próbálják megállapítani, hogy melyik a sajátjuk. A gazdák segítségére van a juhok őrző pásztor, de leginkább a bács, aki a helyszínen a juhokat nyilvántartó füzetet használja egy-egy gazda juhainak felismerésében. A nyilvántartó füzet a juhok fő ismertetőjegyet, va-

gyis a füljegyet tartalmazza, emellett a füzetben fel van tüntetve a juhok fülén található számjegy, valamint a juhok birtokló gazda neve. A füljegyek a korábbi megjelölései a juhoknak. Minden csikmadarasi gazda különböző füljegyet használ juhain, leginkább ez alapján ismeri fel mindenki a sajátjait. A fülre helyezett számjegy már állategészségügyi szabályozás folytán került használatba, de természetesen ez is fontos azonosítóként szolgál a juhok kiválasztásánál.

A gazdák a juhaikat a szorítókbá terelik. Miután a soros gazdának az összes juhát kiválasztották, kiengedik azokat az elkülönített részből. Ezt követően a gazda hazaterelheti juhait. Egyes gazdák szekérral érkeznek jószágaikkal. Feltehetően azok szállítják haza szekérral juhaikat, akik a juhelhányás helyszínétől távolabb eső falurészben laknak.

A juhtartó gazdák nem azonos időben, hanem egymást követően érkeznek a helyszínre, ezzel is elősegítve azt, hogy senkinek ne kelljen túl sokat várakoznia. Miután egy gazda kiválasztja a juhait, általában távozik a helyszínről, átadva a teret másoknak. A juhelhányás késő délutánig zajlik. Néhány esetben ekkor történik meg a bács kifizetése is.

Vánca Imre elmondta, hogy gyakran szerveztek a juhelhányás napján esti mulatságot, ahova a bács meghívta a gazdákat és megvendégelte őket. Hiány esetén egykor a multság ideje alatt a bácsnak le kellett táncolnia a hiányt. Ez egy olyan cselekmény, amely feloldotta a hiányból adódó feszültséget a juhtartó gazdák és a bács között.

A vizsgált szokásban néhány tárgyi elem is megjelenik. A tárgyi elemek a reprezentációt, a megjelenést szolgáló tárgyak körébe sorolhatók, nem túl látványosak, de hozzájárulnak egy-egy személy szerepének hangsúlyozásához. Ilyen tárgyi elem a pásztor faragott botja vagy a bács által használt nyilvántartó füzet. Mindkettő egy-egy személy státusának kiemelésére szolgál.

Ha a szokás szereplőinek ruházatát vesszük szemügyre, az állapítható meg, hogy a személyek az időjárásnak megfelelően öltöznek, az öltözet a gazdasági tevékenységhez kapcsolódva a hétköznapi viselet részét képezi.

Kinetikus kódként, mozgatóelemként a gesztusok a juhászatban és azon belül a juhelhányás szokásában is meg-

jelennek. A helyszínre érkező gazdák között a kommunikáció vezérfonala az esemény, vagyis a juhok széthányása köré szerveződik, ebben helyet kapnak a különböző gesztusok, kézmozdulatok, tekintetek formájában. Szertartászerű mozgatócselekvés a juhelhányáson belül nem jelenik meg. Nem így van ez a juhok tavaszi kihajtása idején, ugyanis Csikmadarason láncon átléptetve hajtják ki téli szálláshelyükről a juhokat, ezzel biztosítva azt, hogy azok ősszel szerencsésen hazatérnek a legelőről.

Egy másik kapcsoló elem a *füstölés*, amely elsősorban Szent György napján gyakorlott, és az állatok tavaszi kihajtásával kapcsolatos mágikus cselekvésekben fordul elő. Ennek szerepe, hogy a juhokat a nyári legeltetés idején ne érje betegség vagy vadállat támadása. Ugyanilyen hiedelmen alapuló cselekvés a karácsony és szilveszter közötti időszakban a *juhnyíró olló összekötése*, amellyel a rituális cselekvést végrehajtó személy azt előzi meg, hogy a havasi legelőn tartózkodó juhai a következő évben farkas áldozatául essenek.

A juhelhányás szokását vizsgálva, elsősorban a szokás szereplőire, az általuk mondott szöveges megnyilatkozásokra, a szokásesemény kinetikus és tárgyi kódjaira, valamint a szokás tér- és időhasználatára terjedt ki a figyelmem. Mindezek az elemek együttesen alakítják a vizsgált esemény jellegét.

Salló Szilárd

Adatközlő: Vánca Imre bács
(Született 1977-ben. Lakhely: Csikmadaras.)

A kender termesztése, feldolgozása és hasznosítása Székelyvárságon

A helytörténet, a közeli vagy távoli múlt eseményei, a nemzedékről nemzedékre hagyományozott szokásaink hatásával vannak mindennapi életünkre. Elődeink életének tárgyi emlékei, a népi mesteriségek eszközei, az egykori háztartási tárgyak és gazdasági eszközök jórészt eredeti környezetüktől távol, lakásdíszként, múzeumi tárgyként élnek tovább, esetleg családi házak padlásán, a fészkerben várják a lassú halált. Így találtam rá én is az egykori kendertermesztés és -feldolgozás kellékeire Székelyvárságon.

A *Mezőgazdasági kislexikon* a következőképpen foglalja össze a kenderre vonatkozó lényeges tudnivalókat: Latin neve *cannabis sativa* (hasznos kender). A kenderfélék családjába tartozó, értékes, egyévi, kétlaki, lágyszárú rosnövény. Rostjából kötél, ponyva, tömlő, heveder, bútorhuzat, vászonáru stb. készül. A kender őshazája Közép-Ázsia. Termesztése főleg a Kárpát-medencének a déli és keleti területein terjedt el, és évszázadokon át a legjelentősebb háziipari növénye volt a magyar parasztgazdaságoknak.

Egykor Székelyvárságon jelentős tevékenységnek számított a nők körében a kender termesztése, a kenderfonal fonása, szövése. A kendertermesztésre egyrészt a település elszigeteltségéből adódó kényes kötelezte a lakosságot, másrészt a kedvező földrajzi, éghajlati viszonyok, melyek az igénytelenebb növények, mint a krumpli és kender termesztésének kedveztek. Ipari termesztése a település földrajzi fekvése miatt lehetetlen volt, ezzel magyarázható az is, hogy itt nem volt kollektivizálás.

A település viszonylagos fiatalága miatt, Székelyvárságon csak az 1800-as években kezdődött el a kender termesztése. Jelentősége már a múlt század közepétől folyamatosan csökkent, az 1980-as évek közepén pedig teljesen megszűnt. Míg az 1950-es években még a szép vászon a jó gazdasszonyosság jelképe volt, mert rossz háziasszonynak számított az, aki a háza népét fehér ruhával nem ruházta, addig mára megváltozott ez a szemlélet, az olcsóbb, üzletben vásárolt színebb és puhább portéka kiszorította a ruházatkodásban használt házi vásznat. A szövés és fonás ugyan él a községben, de elszakadt a kendertermesztéstől, mert más, boltban vásárolt fonalból szőnek.

Székelyvárságon a kendertermesztés utolsó foltjai az 1980-as években elszórtan a sólyomkői és forrásközi tanyabokrokban még éltek, egy-két árny területen. A kenderrel bevetett területek korábban sem voltak nagyok. Egy 6–8 tagú család évi ruhaszükségletét 100–300 négyszögöl kenderföld fedezte. Minden család termesztett kendert, aminek feldolgozása egész télen lekötötte a család nőtagjainak munkaerejét.

A kender termesztéséhez jó minőségű, alaposan előkészített, trágyázott föld szükséges. A vetés módja nagyjából megegyezett a gabonavetés módjával. Itt a kendermagot kézzel vetették, akárcsak az árpát vagy búzát. Ha sűrűn vetették, akkor puha szárú kender lett, ha pedig gyéren,

Munka a kenderrel
Ádám Gyula felvétele
Csikszentdomokos, 2009

akkor vastag szárú. Úgy tartották, hogy az árpa vetésénél egy ökörmomba öt szem mag kerüljön. A kendert sűrűbben vetették, mert annál egy magból csak egy szál kelt ki. Egy ár bevetésére megközelítőleg öt kupa (1 kupa = 1 liter) mag szükséges volt. A kikelést követően a gondosabb gazdák még tyúktrágyát tettek a növényre, hogy kövérebb legyen. Különbözőbb megművelést, kapálást, gyomlálást nem igényelt, mert a sűrű kender elnyomta a gyomot.

A földbe került mag 12–14 hét alatt beérett. Kétféle kender volt: *virágos* és *magos kender*. A betakarítás módja a *nyövés* volt, azaz a kenderszalakat kézzel, gyökereitől szaggatták ki a földből. A virágos, magasabbra növekvő kendert nyötték ki előbb, mert a másikat ki kellett gyéríteni, mivel a magos kender adta a következő évi vetőmagot. A kender akkor számított érettnak, amikor a virágja száradni kezdett. Vigyázni kellett a magos kender kiszedésénél, hogy ne törjön össze, a magja ne hulljon ki. A nyövést a családtagok végezték, többnyire a nők, de a férfiak segítettek *megbűtülni*, azaz levágni a földes részt, a gyökereket. Nyövés után kicsi *markocskákat* kötöttek, annyit egy helyre, amit két kézzel össze lehetett fogni, majd *hulláskenderrel* kötötték össze, mint a búzakévé. Egy *kévébe* 26 *fej* kendert kötöttek. Ezután ezeket a kerítésnek támasztva három–hét nap alatt megszáritották, és utána következett a feldolgozás. A magnak való anyakendert a napon való szárítás után pokrócra, ponyvára fektették, hogy a magházak egymás mellé kerüljenek. Többnyire kézi cséppel vagy

Virágos kender
Ádám Gyula felvétele
Csikszentdomokos, 2009

különböző módon *puhították, tisztították*. Ezt a célt szolgálta a *vonagoló*, ami abban különbözött a tilótól, hogy szorosabb volt a nyelve, így apróbbra törte, amit a tilón előzőleg megtörtek. Tehát finomítja a tiló munkáját. A tilolás után a kendernek csak negyede maradt meg, mert pozdorjaszilánkjai kihulltak. A megtilolt kendert megszáritották. Következett a *léhelés*, ami a kifésülést jelenti. Ez előbb nagyfogú, majd simító fésűvel történt. A léhel kovácsolt szegekkel sűrűn teletűzdelt, kb. 70 centiméter hosszú, korong alakú bükkfadeszka. A léhelés úgy történt, hogy egy cseberhez vagy egy hozzá hasonló nagy faedényhez kötötték a léhelt, és ezen a

*A kender törése
egy és kettős tilóval
Ádám Gyula felvétele
Csikszentdomokos, 2009*

egyszerű bottal verték ki a magvakat, majd utána került sor az áztatásra. A virágos kendert, majd később a magos kendert is a legközelebbi patak mentén vagy külön erre a célra vizenyős helyeken kialakított tavakban *áztatták*. Az áztatást komoly odafigyeléssel végezték, nem volt mindegy, hogy meddig tartják víz alatt a növényt. A kellően meg nem ázott anyagról ugyanis nem válik le a fás szövet, a pozdorja, míg a túl ázott rostok gyengék, könnyen szakadnak. Félméteres tószzerű helyet, ún. *kenderáztatót* alakítottak ki, ahova vizet eresztettek be árkolás útján a folyóvízből oly módon, hogy ki is engedhették belőle. Egyszer feltöltötték, aztán kis elfolyást hagytak neki. Varságon általában minden családnak volt áztatója. A legnagyobb áztatók Gegőéknél a Varság patakában (Pál Náciéknál, Pál Vilmoséknál, a Tifán Árva Paliékhoz vezető patakban), a Köves-patakban (Némáék felé), a Nagy-Küküllőben pedig a Fűrész útjánál, a Forrásközében Szabó Jóskaéknál és Dénes Áronéknál voltak. Az utóbbi helynévként ma is fennmaradt, úgy emlegetik, hogy Tók. Ezekbe az áztatókba kerültek a kévék szorosan egymás mellé. Két sorba deszkát raktak a tetejére, hogy lepje el a víz, és nagy kövekkel nyomtatják le. A virágos kender előbb kiázott. Az áztatást a kenderszár vastagsága, az időjárási viszonyok és a víz hőfoka befolyásolta. Aztán megnézték, hogy ki van-e ázva: eltörték a kenderszálat és a *hárs* vagy *pozdorja*, amit lefejtettek, különvált. A kenderszálnak a külső része volt a hasznosítható, a belső része, a pozdorja a hasznavehetetlen, ezt elégették.

Érés után kiszedték a kendert az áztatóból. Ezt követően a patakban többszöri forgatással kimosták. A kévéket a csűrnek, istállóknak támasztották, vagy a kert

tetejére aggatták. *Száritás* után következett a *törés*, aminek eszköze a *tiló*. Erre csak szeptemberben került sor. Tilolni csak napsütéses időben lehetett, így jött ki belőle a pozdorja. A tiló bükkfából készített, kb. 2,5 méter hosszú, négy lábú munkaeszköz. Lényegében két párhuzamosan egymás mellett futó deszkaél, melyek közé egy harmadik deszkaél, ún. nyelv jár, mely az egyik végén csap segítségével rögzített. Az egykarú emelő módjára működő törőszerszám szabadon mozgó karját a két párhuzamos deszka közé beverve törhető meg az odahelyezett kenderrost. Egyik kézbe fogták a kendert, a másikkal törték, hogy a fás részek kihulljanak belőle. A tilolás nehéz, fáradalmas munka volt. A törés célja a finomítás, a művelet folyamatosan történt, amíg a pozdorja kihullt.

A megtört és nagyjából megtisztított kenderrostot a további megmunkálás előtt

fésűszerű szerkezeten dolgozták meg az anyagot. A száritott, megtilolt, és megvonagolt kendert kézzel addig ütötték a léhelbe, amíg csak a finom, vékony szálak maradtak. Ezekből ötöt külön-külön összeszedve neveztek egy *láb* kendernek. Az így kapott kenderszálakat osztályozták minőség szerint. A finom kenderből kiléhelt legjobb minőségű anyag neve az ún. *első szála*, a durvább anyag volt az ún. *csepű*. A kendert fonásig az ereszből rudakra felkötve tárolták, nehogy az egér bejárjon. Annyi lábat kötöttek össze, hogy kb. egy kiló legyen egy helyen. Ez a munkálat hosszas volt, hetekig elhúzódott, mert közben az aratás, sarjúkaszás is zajlott. A kender feldolgozására, a szövésre csak télen került sor. Addig a fonásra teljesen előkészített *szösz*t összekötve elrakták, és csak a kinti mezőgazdasági munkák befejezése után vették elő.

*Kendertépés
Tamás Ernő felvétele
Székelyvarság, 2010*

A fonásra az őszi betakarodás után került sor, a disznóhizlalás idején. A finomabb kenderszálatokat fonókeréken fonták, *matringba szedték, fehérítették*, majd *felgomolyították*. Így készült a szőhető alapanyag. A fonás egészen az 1980-as évek közepéig a székelyvassági fiatalok és fiatalasszonyok egyik legkedveltebb szórakozási lehetősége volt októbertől februárig. Általában csoportosan gyűltek össze a közelebbi szomszédok, egy-egy tanya-bokron belül több fonó is létezett, majd fokozatosan apadt azok száma, mígnem családon belüli időöltéssé zsugorodott a fonás. A hagyományos *fonó* ma már sehol nem él, de téli időszakban az asszonyok, főleg az idősebbek szorgosan szőnek. Ma már kevesen fonnak. A fonók emlékét inkább csak hagyományőrző előadások őrzik. Egykor a fonóba elvitték a 10–16 éves leánygyermekeket is, és az anyjuk megtanította fenni. Az asszonyok, leányok magukkal vitték a guzsalyt, az orsót a fonóval együtt. A leányok a férjhezmenetelig elkészítették a stafirunghoz szükséges vásznakot, ugyanis a leány a bútor mellett anyagi helyzetétől függően meghatározott számú ágyterítőt, alsólepedőt, derékaltjat, törülközőt, abroszt, konyharuhát, szakajtóruhát, zsákot is vitt magával. Minden este fontak, a vasárnap és a legényváró napok kivételével. Mivel legények is jártak a fonóba, így az az ismerkedés és barátkozás helye is volt. A fonóbeli elhelyezkedésnek is kialakult egy szokásrendje. A férfiak általában később érkeztek az istálló munka miatt. Itt tréfálkoztak, mókázta, népi játékokat játszottak, ijesztő történeteket meséltek, nótáztak, olykor tánagra is perdültek. Ilyen móka volt például, hogy ha a fonó leány leejtette

az orsóját, a szemfülesebb legény, aki azt felvette, csak váltságdíj fejében adta vissza, csókot kért. Ez is egyfajta udvarlási szokás volt. A székenlős leány nem is váltotta ki az orsóját, így kivitték az összes fonalát és a bokrokra, kerítésekre felmatollálták. Ráadásul otthon is kikapott az üres orsó miatt. A fonó, illetve a kenderrel való más munkálatok derűs hangulatának emlékét őrzik a következő népdalszövegek is: „*Virágos kenderem kiázott a tóban,/ Ha nem szeretsz, rózsám,/ ne járd a fonóba!/ Elejtem az orsóm, nincs, aki feladja, /Bánatos szívemet ki megvigasztalja.*” Egy másik népdal szövege a kendervetésre, illetve a fonóbeli fiatalok hangulatára utal: „*Gyéren vettem a kenderem, gyakran termett rajta,/ Nem kell nekem a kender, csak a pozdorjája./ Hess, légy, ne szállj rám, beteg vagyok én,/ Csókolj meg édes rózsám, meggyógyulok én./ Nem vagy legény, Berci, nem mersz megcsókolni,/ de én leány létemre, merek neked adni./ Adtam, s adok is az ügyes legénynek,/ hisz jól tudom magamról, jólesik szegénynek.*” A leánynak egy-egy este két *supkít* (supki = jó maréknyi fonás, ami az orsóra egyszerre rákerül) kellett felfonnania, utána kezdődhetett csak a játék. Gyakori népi játék volt a *seggbálozás, kútba esőzés, pározás, a fordulj, kicsi szék*. A fonók emlékét őrzik a *Nem fontak a szájáért!* szólás, ami a bőbeszédű, csacsogó leányra utal.

A fonás *orsóval guzsalyon, talpas fonókeréken* vagy *kerekes fonókeréken* történt. *A fonókerék tartozékai:* a váz, egy nagyobb kerék, egy szíj, ami összeköti a kereket és a karikát, egy szabályozó, ami a fonal lazább vagy szorosabb menetét biztosítja. Az orsóval történő fonásnál a csepűt felguzsalyolták tetszés szerint, s azt kellett felkötni a guzsalyra. Ezt a fonó bal kézzel apránként lefejtette, kézzel húzta, nyálazta, de csak annyit, amennyit nyálazni tudott, hogy sima legyen. Jobb kézzel sirította, pödörte az orsót. Addig tart ez a folyamat, amíg az orsó megtelik. Egy ilyen tele orsót *supkinak* nevezünk. Ez a kézzel fonás. A fonókerékkel való fonás hasonló módon történt: bal kézzel fejtették, jobb kézzel sirítették, ami segített egyengetni, hogy egyenletes vastagságú legyen a fonal. A kereket lábbal hajtották, de a kéz és a láb munkája egymáshoz alkalmazkodott. Egykoron csak orsóval fontak, majd Korondról hozták az első fonókerekeket az 1900-as évek elején. Varságon 1940 után készítettek fonókerekeket Józsa Antal, Ürmösi Béla és György Gáspár mesterek, orsókat pedig Tifán (Pista) István, Kuti Domokos és testvérei. Dr. Kós Károly az *Erdélyi guzsalyok* című tanulmányában részletesen bemutatja az Erdélyi Néprajzi Múzeum

*Orsóval való fonás
Tamás Ernő felvétele
Székelyvarság, 2010*

(Kolozsvár) guzsalygyűjteményét, a guzsalyfajtaikat, mintegy kétszáz egyszerű és cifra guzsalyt, illetve a hosszú, rövid és a középhosszú guzsalyokat. Ugyanitt olvashatjuk, hogy a guzsaly a legény részéről a leánynak adományozott ajándéktárgy volt, akárcsak a sulyok, a mángorló vagy a kapatisztító.

A fonás után az orsóról a fonalat *felmatollálták*. Ami egyszer körüléri a matollát, az a *szál*, vagyis a matolla négyeszeres hossza (3 szál fonal ad 1 *igét*, 20 *ige* = 1 *zseréb*, tehát 60 szál kender). A szál vidékenként változik, ezért nem egy abszolút mérték. A *matring* vagy *darab* a zserébek száma. E bonyolult rendszer se-

*Fonás fonókerékkel
Tamás Ernő felvétele
Székelyvarság, 2010*

gítségével többé-kevésbé pontosan számon tudják tartani a már elkészült fonal mennyiségét és a belőle szőhető vászon hosszát. Varságon a matollára általában csepűből 7-8 zserébet, a kenderből 12-15 zserébet tettek.

Ezután következett a fonal mosása és fehérítése, a *szapulás*. Ehhez bükkfahamu, lúgos víz, ún. *hamulúgot* készítettek. Először a mosni és fehéríteni való fonalat beáztatták langyos, hamuval jól megszórt vízbe, ott hagyták rövid időre, azaz két-három napra. Aztán következett a forrálás, amit ún. *szapuló kádban* végeztek. Egy cseber alá nagyobb kádat helyeztek, abba folyt ki alul a cseber alján készített, ronggyal bevont, keresztbe tett fapálcikákkal eltorlaszolt, lassú lefolyást biztosító lyukon a forrázó lé. A cseberbe alul, egy zsákba vagy egy lepedőbe fogva helyezték előbb a másfél vékonyi száraz hamut (egy véka = 14,50 kg), erre egyenesen szétszedve helyezték a fonalat. Kb. 30 literes üstben vizet forraltak, és a forró vizet fokozatosan rámerték a cseberben lévő fonatra. A lenti kádba kifolyt vizet visszamerték az üstbe, vizet adtak még hozzá, és ezt a forrázási műveletet megismételték 6-8 alkalommal. A családok többsége a fehérítést a *sütőben* (nyári konyha), vagy akinek dobogója volt, az a ványolóban végezte. A szapulás egy teljes napot igénybe vett. Aznap már nem mosták ki, hagyták, hogy a vize lefolyjon, és másnap a patak jéghideg vizében *kalákában* mostak. Ha a patak vize be volt fagyva, léket vágtak a jégen, és abba rázták bele a fonalat. 4-8 asszonyt hívtak segítségül, akik a mosópadon sulyokkal ütve a fonalat, többszöri rázogatóssal és ismételt tisztálással addig mosták, amíg *a levit meg lehetett inni*, úgy megtisztult. A munkát befejezését ünnepi ebéddel, palacsintával és pálinkával ünnepelték meg, a pohárkoccintásnál pedig ez a szólás hangzott el: *Megisszuk a fonal levit, s dicsérjük a Jézus nevit*.

A fehérítés után kimosott fonalat *megszárították*. Ha sietős volt a munka, előbb kemencébe rakták a szárítandó fonalat, esetleg a sutba (sut = a parasztházakban a kemence és a fal közötti kis hely) akasztották fel, vagy a házaknál a tornácfáján lécekre rakva duplán, mint a szárítandó ruhát. Az egykori lányok kérdezték egymástól, hogy neked hány darab van? Minél több volt, annál büszkébbek voltak. Ez egyfajta erkölcsi bizonyítvány volt a szorgalmukra. Amikor megszáradt, nem hófehér, hanem inkább sárgásfehér színe volt. Száradás után sokat kellett rázni, hogy a fonal kiegyenesedjen, hogy rá lehessen tenni *a tekerőlevélre*, amelyen a fonalat letekerték gomolyagba. A tekerőlevél vízszintesen körkörös forgást végző

*Vetőszeg makett
Borsa István csikszentkirályi
kézműves munkája
Tamás Ernő felvétele
Székelyvarság, 2010*

feszítő. Tekerőlevelet csaknem minden olyan kézműves készített, aki a szövészeknek is mestere volt. Varságon György András, Tamás Sándor, Tamás I. Márton, Tamás (Gazsó) János, Jére János, id. Mátyás Lajos, Tamás D. Márton készített kiváló tekerőlevelet. Az említett 7 zserébből kb. 4 nagyobbacska gomolyag fonal lett. A 7 zserébből megközelítőleg 7 singet lehetett felvetni (1 sing = 62 cm). Ez a szövésben az öltőnek való volt, a 14-15 zserébes a felvetőnek való. Ezt vetették fel *a vetőszegre*. Abból indultak ki, hogy kijelölték az elkészítendő vászon hosszát singgel vagy méterrel, de a vászon szélességét is előre tudni kellett. *A vetőszeg* egy középső rúdon forgó, négy szárnyú, fából készült munkaeszköz, amit a szoba földjére, padlójára állítanak, a felső végét pedig a szoba mennyezetének gerendájához erősítik. Erre is keresztbe teszik fel a fonalat, mint a matollára. A matollálás és a fonalvetés számolásánál a Kárpát-medencében általában a hatvanas számrendszer használatos. A fonalvetés után elkötik az alsó és felső keresztet vagy megfordulót, majd a fonalat *lekalácsolják*, láncokba szedik. A vetőszegre egyszerre felfért 50 sing, de általában csak 25-30-at tettek. Egy lepedőre megközelítőleg 9 sing kellett, egy abroszra 5 sing, egy törülközőre 2,5 sing, egy konyharuhára 1 sing. Innen kerül a fonal a *szövészek hasajó* részére, majd onnan befogták a *nyüstbe* keresztcsép segítségével, onnan pedig *a bordába* egy kés segítségével. A nyüstnek van nyüstköteje alul, amit a lábítóra kötnek. A

lábító nyomásának a váltakozásával mozgathatták le-fel a nyüstöket. Minden lábítónyomáson át dobják a vetőltöt. Minden öltés után áthúzzák a bordát. Ez a művelet addig ismétlődik, amíg a felvetett fonal lefogy. A nyüstöt vékony madzagból háziilag készítették, a nádból és szurkos fonallal készített bordát piacokon vásárolták. A varságiak Vargyasról vásárolták a bordákat. Egy bordáért cserébe egy zsákot vagy annak árát kérték. A vászonféleségeknek különböző bordákat használtak: 8-as, 9-es, 10-es, 12-es és 15-ös bordát, melyek sűrűségükben különböztek. A durva fonalból készült zsákvászonnak ritkább kötésű bordát használtak, az asztalkendőnek sűrűbb bordát. Szövéskor a különböző mintákat, mint amilyen a *simacsíkos*, *hengeres* vagy *színire járó*, előre felszedték. Szövéskor, mivel gyorsan lefogyott egy-egy *cső*, általában segítségre volt egy leánygyermek, aki csövelt. A gyakorlottabb szövőasszony késő estebe nyúló munkájával legalább 2-3 sing vásznat szőtt amellest, hogy többsége még a kinti állatkúrálást és a benti háziasszonyi munkát is elvégezte.

Varságon kenderrel kapcsolatos *hiedelem és szólás* kevés maradt fenn. Ilyen például a kender hosszának a megjósolására vonatkozó hiedelem, amit februárban az ereszek alján lelőgő jégcsapok hossza jelzett. Ha február végén hosszú jégcsapok lógtak, hosszú kendert jósoltak. Egy másik szokás az újévi házszeneléshez kapcsolódott. Ilyenkor a leányos házak többségénél a cseperedő, már fonni tudó leány a kenderfonalból egy méternyi összesírt (sodort), és színes krepp papírral díszített darabot tett a papot kísérő valamelyik vidimusz nyakába. Erre köszönetként elmenéskor így dicsérték a szorgos, dolgozó leányt: *Jó fonó, jó szövő, aranyhintóba vigyenek férjhez!* Ha a leány nem adott kenderfonalat, ami dologtalanságára, restségére vallott, így csúfolták ki: *Rossz fonó, rossz szövő, tyűkszaros kocsi vigyenek férjhez!*

A *házi kendervászon* képezte még az 1950-es években is Székelyvarságon a ruházati, lakberendezési és háztartási kellékek alapanyagát. Kenderből készültek a ruhák, szoknyák, alszoknyák, a női és férfiing, az alsónadrág, pendely, ingalj, a szalmazsák, az ágyterítő, az alsó lepedő, abroszok, törülköző, konyharuha. A durvább anyagból készült a sajtruha és zsákvászon, a surdó, amibe a szekeresség idején a szekeresek az útravaló sarjút tették a lovaknak. A ruhának szőtt vászon *felvetője* és *öltője* egyaránt kender volt. Az *elegyes vásznak* felvetője gyapot, az öltő kender vagy len volt.

Székelyvarság neves szövőmestere, a ma 73 éves Kovács Berta Anna nyugal-

mazott tanítónő tíz éve rendszeresen jár kiállításokkal egybekötött vásárokra. Különböző falvakból, mint Székelyabod, Gyergyóújfalu, illetve Székelykeresztúr vidékéről szerzi be a szövéshez az alapanyagot. Elmondása szerint a kendervászon minősége függ a kenderfonal vastagságától. Minél vékonyabb a kenderfonal, annál szebb, egyenletesebb a vászon. Ehhez első osztályú kenderfonalat használ. A másodosztályú a szöszösebb kenderszál, a harmadosztályú pedig a durvább, az ún. csepű. A szőtt kendervásznat *fenyőágasan* vagy *hímiesen* szövi. Őt-hat éve kezdett szőni kenderből. Termékeit bemutatta Székelyudvarhelyen, Csíkszeredában, Kézdivásárhelyen, Sepsiszentgyörgyön, Segesváron, Budapesten, Székesfehérváron, Kaposváron és Fehérgyarmaton is. Tapasztalata szerint a kenderből készült termékek iránti érdeklődés egyre nagyobb, főleg a használati tárgyak: az abrosz, az edénytörlő és a törülköző a keresett. Utóbbi iránt különösen nagy az érdeklődés, mivel a kendentörülköző durvább tapintású, egészségesebb a bőrnek. Szerinte igény lenne alsólepedőre és zsákvaszonra is, de ez több alapanyagot igényel, aminek beszerzése szinte lehetetlen. A kendertermék előnye az, hogy könnyen tisztítható és minél többet használják, annál puhább lesz, színe is világosodik. *Hasogatva szőtt* kendentörülközőiben szabályosan váltakozik a kender a pamuttal. A törülközőkbe dísznek piros pamutcsík kerül, vagy dióhéjjal festett kenderfonalból sző csíkot. Egyeseket kirojtozva árusít, melyekre a rojtot Ádám Erzsébet és Kovács Katalin készíti.

A természetes alapanyagú termékek ugyan drágábbak manapság az előállításai

költségek miatt, de egészségesebbek, ezért egyre népszerűbbek, keresettebbek. Mivel egyre nagyobb a természetes anyagból készült ruházati és más háztartási termékek iránti érdeklődés, jó megélhetési, illetve kiegészítő jövedelemforrás lehetne Székelyvárságon is a kendertermesztés felélesztése. Hasonló céllal, a népi hagyományok felelevenítésének és életben tartásának céljával indították újra 2008-ban Csíkszentdomokoson a kendertermesztést. Bemutató jelleggel, a Majerchik Irén tulajdonában lévő néhány ár területen történik a termesztés. A munkálatokat, a vetést, gyérítést, a gyomlálást, a nyövést a felnőttek együtt végzik a gyermekekkel. A nyövést már kenderfesztivál keretében végzik október elején, melyen a pompás népviselet mellett a kenderfeldolgozás eszköztára is bemutatásra kerül, a feldolgozás valamennyi munkafázisával együtt. Ily módon népszerűsítik ezt a már-már elfelejtett hasznos iparnövényt. Szép példája ez a szépteremtő munkának. Ennek jegyében kellene e vidéken hasonló értékmentő munkát végezni, a földrajzi környezet a lehetőségeket hasznosítva, életünket jobbá tenni.

Tamás Lenke

Adatközlők

Dénes Györgyné (73 éves) – Központ
Faludi Juliánna (91 éves) – Központ
Herceg Erzsébet (78 éves) – Tisztás

A kész termék
Tamás Ernő felvétele
Székelyvárság, 2010

Kovács Berta Anna szövőmester
Tamás Ernő felvétele
Székelyvárság, 2010

Özv. Józsa Gáspárné Margit (63 éves) – Tisztás
Kovács Berta Anna (74 éves) – Tisztás
Kurkó István (46 éves) – Csíkszentdomokos
Özv. Nagy Józsefné (73 éves) – Központ
Pál Sándorné Gizella (1933–2009) – Központ
Tifán Andrásné Ilona (1928–2009) – Tisztás
Özv. Tifán Ignácné (77 éves) – Központ
Vass T. Jánosné Mária (38 éves) – Bagzos
Vass T. Márta (1934–2009) – Bagzos

Irodalomjegyzék

Balassa Iván–Ortutay Gyula: *Magyar néprajz*. Bp., 1979. 288–295.
Gallyas Csaba–Sárossy Istvánné: *Mezőgazdasági kislexikon*. Bp., 1989. 273.
Kapitány Orsolya: *A kender termelése és feldolgozása Belső-Somogy falvaiban*. In: Somogyi Múzeumok Közleménye 13. Kaposvár, 1998. 327–338.
Dr. Kós Károly: *Erdélyi guzsalyok*. In: Eszköz, munka, néphagyomány. Buk., 1979. 108–130.
Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. III. köt. Bp., 1987. 134–141.
Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. VI. köt. Bp.–Buk., 1993. 354–365.
Tarisznyás Márton: *Gyergyó történeti néprajza*. Bp., 1994. 75–79.
http://www.magyarszo.com/fex.page>2009-12-07_Kendertermesztes_es_feldolgozas...
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/telepulések_ertekei/Berettyoujfalu/page/016

Héderfájától Anarcsig Vasutas életpálya a XX. század első felében

Bancsi Géza, az erdélyi származású vasutas életútja a történelmi Magyarország Trianon előtti egységét tükrözi, alakja a falusi eredetből polgári szintre emelkedés példáját mutatja. Élete átvélte a traumákat okozó XX. századot.

A XIX. század végén, az Osztrák–Magyar Monarchia idején született Héderfáján, egy kicsi, ma is közel 800 lelket számláló magyar faluban, mely a Dicsőszentmárton–Parajd–Szováta közötti vasútvonal mentén, Marosvásárhelytől délre fekszik. Életéről az első adat a születettek és kereszteltek anyakönyvében található bejegyzés. Az 1897. június 20-án kiadott, Lakatos Áron evangélikus református lelkész által hitelesített anyakönyvi kivonat szerint a héderfájai eklézsia anyakönyve V. kötetének 112. lapján a következő adatokat találjuk: 1885. január 19-én született, január 25-én kereszteltetett Géza, törvényes születésű. A gyerek szülei Bancsi S. István földész és Varró Zsuzsanna, akik Héderfáján laktak a 29. házszám alatt. A keresztszülők Marczi János, Peti Zsuzsanna, Varró István és Szakács Zsuzsa voltak, a szülésznő neve pedig Bordi Kati. A keresztelést Benkő György nyugalmazott lelkész végezte. Az apa, aki később elhagyta családját, a családban fennmaradt emlékek szerint kisbirtokos volt. A Bancsi családnév Héderfáján a XIX. század elején jelenik meg az egyházi anyakönyvekben, ettől kezdve a család folyamatosan jelen van a falu társadalmában. Napjainkban jelentős számú Bancsi családnévet viselő él a faluban. Az édesanya, Varró Zsuzsanna olyan családból származott, amely a falura vonatkozó legkorábbi forrásokban is szerepel.

Iskolái

A hat elemi osztályt Bancsi Géza Héderfáján járta ki. Középiskolai tanulmányait 1898-ban kezdte el Erdély több évszázados múltra visszatekintő tanintézetében, a nagyenyedi kollégiumban. (A fent említett anyakönyvi kivonatra feltehetően az iskolai jelentkezéshez volt szükség.) Öt évet töltött itt. Az 1903. június 11-én kiadott gimnáziumi bizonyítvány szerint az ötödik osztály befejezése után a következő osztályba

felléphet. De hiába kapta meg bizonyítványát, a hatodik gimnáziumi évet már nem kezdhette el. Meg kellett szakítania tanulmányait. Ennek okairól nem vallanak a családi emlékek, de feltehetően ekkor hagyhatta el az édesapa a családot.

Első munkahelye és katonáskodása

A következő évet otthon, Héderfáján töltötte, majd 1904. május 19-én belépett a pénzügyőrséghez. Itt nem sokáig volt alkalmazott, mivel 20. életének betöltését követően behívták katonának. 1906. december 15. napján felmentési okmányt kapott a pénzügyőrségtől, amelyből megtudjuk, hogy 21 éves, nőtlen állapotú, mint vigyázó 1904. május 20-án lépett be a Magyar Királyi Pénzügyőrségbe, 19 éves korában. Katonai kötelezettségének lerovása céljából 1907. január 10. napján ideiglenesen felmentik szolgálatából.

Az 1907–1909 közötti időszakot a katonaságnál töltötte Gyulafehérváron a Császári és Királyi 50. gyalogsági laktanyában bakancsos (sorgyalogsághoz tartozó) bakaként. Erről egy képeslapon ír, amelyet későbbi feleségének, Perjes Bertának küldött.

A katonakönyvében bejegyzettek-ből tudjuk, hogy három és fél évet volt katona. Majd egy újabb bejegyzés szerint 1920. január 2-ai és május 20-ai között ismét katonai szolgálatot teljesített. A katonaság ennek ellenére nem hagyhatott benne mély nyomot, élményeiről soha nem hallottunk.

A Magyar Királyi Államvasutak szolgálatában

Leszerelése után nem ment vissza a pénzügyőrséghez, más állást keresett. A Magyar Királyi Államvasutaknál 1910. február 4-től szerepel mint alkalmazott. 1910. április 7-i dátummal ellátott az a bizonyítvány, amely már a vasúti szolgálati rendtartásban megállapított hivatalos eskü letételét igazolja, amelyre Bródban került sor.

Mint állomásfelvigyázó-jelöltet Bródban találjuk a következő hónapokban is, amikor 1910. szeptember 13-án a

*Bancsi S. István és Varró Zsuzsanna
Héderfája, 1890 körül*

vasúti távírdaszolgálatból tett szakvizsgálata alapján e szolgálat önálló ellátására képesítettnek nyilvánítják. A vizsgát feltehetően Szegeden tette le.

A következő években további képesítéseket szerzett. 1911. február 11-én

*Bancsi Istvánné Varró
Zsuzsanna gyermekeivel
Héderfája, 1890 körül*

forgalmi szolgálatból tett szakvizsgát, így felügyelet alatti forgalmi szolgálat-tételre vált alkalmassá. Szolgálati helye változatlanul Bród. 1911. május 15-én a Szegeden sikerrel letett forgalmi szakvizsga alapján, mivel az „egyvágányú pályán teljesített háromhavi ügyelet alatti szolgálatának lejártá után megejtett gyakorlati vizsgán is megfelelt, a 25. számú forgalmi utasítás 3. cikkének 2. pontja értelmében” önálló forgalmi szolgálat-tételre kapott felhatalmazást.

1911. június 14-én vasúti kereskedelmi szolgálatból tett szakvizsgát. 1911. október 25-én már segédfelügyelőnek nevezik ki. Időközben beljebb került az országban, a Duna melletti Erdődön kapta meg állomásfelügyelővé történő kinevezését. A következő két évet itt töltötte. 1915. október 8-án Szabadkán adták ki a még mindig Erdődre postázott fizetési átsorolását.

1913-ban megházasodott, a felesége, Perjés Berta nyírségi kismemesi család sarja. Egyetlen leánya, Ilona Erdődön született 1914 decemberében.

Életének következő négy évről kevés adatunk maradt fenn. Az 1910-es évek második felében, 1915 és 1917 között, de a háború vége előtt egy barátja küldött neki egy belgrádi képet a szétlőtt kaszárnnyával a Kalimegdanon. Fontos adat viszont, hogy már Csengődre címezte. Eszerint 1917-ben feltehetőleg már a későbbi határokon belül voltak.

1921. február 26-án a hatvani állomásfőnökségre küldték a nyugdíjra való jogosultsági iratát, tehát ekkor Hatvanban szolgált. 1921. május 28-án csenegői lakosként szerepelt egy bejelentési lapon, majd 1922 eleje Hegyeshalomban találta a családjával együtt. Április 24-én Hegyeshalomban adták ki az 1922. április 23-án született kislánya, Zoltán László születési anyakönyvét családi segély folyósítása céljából. A kisfiúról több adat nem ismert, vélhetően csecsemőkorában meghalt.

Bancsi Géza 1923-ban még bizonyosan Hegyeshalomban szolgált, de 1925. április 16-án már az Alföldön találjuk, az újszászi állomás előjárójaként, I. osztályú segédtsztként. 1927. június 27-én még mindig Újszászra küldték hivatali papírjait.

Valamikor 1929-ben vagy 1930-ban áthelyezték Kisvárdára, ugyanis 1930. június 17-én már Kisvárdán a szolgálati helye. Az említett helységbe való kerülése talán nem volt teljesen véletlen, hiszen így közelebb kerültek felesége szülőhelyéhez, Nyírkarászhoz.

Bancsi Géza vasutas az 1910-es évek elején

1931. augusztus 14-én kapta meg állampolgársági bizonyítványát a következő szöveggel: „A Kisküküllő vármegyében, Héderfája községben 1885-ben született, ugyanottani illetőségű Bancsi Géza MÁV állomás-előjáró, kisvárdai lakos a magyar állampolgársága fenntartására irányuló elhatározását 1922. évi június 14. napján az 1921. évi XXXIII. törvények/trianoni békeszerződés rendelkezéseinek megfelelően bejelentette. E bejelentés alapján az 1921. évi 6500 M. E. számú rendelet 12. §-a értelmében ezennel igazolom, hogy Bancsi Géza, valamint felesége Pelczel [Perjés] Berta, továbbá az 1914-ben született Ilonka nevű gyermeke magyar állampolgárok. Budapest 1931. évi augusztus 14-én.”

Trauma lehetett azoknak, akik egész életükben Magyarországon éltek, hogy igazolni kellett magyar állampolgárságukat, mivel feldarabolták az országot és szülőhelyük már a határokon kívül esett.

Bancsi Géza 1935. június 14-én Anarcsón állomás-előjáró, üzemi segédtsztként. Ezután már nem változott a szolgálati helye, innen ment nyugdíjba 60. életévének betöltését követően, 1946. április 30-án.

A második világháború alatt tehát Anarcsón volt állomásfőnök. Ez egy Kisvárdáról déli irányba induló kis szárnyvonal, így a háborús események kevésbé érintették, de mégsem maradhatott ki azokból teljesen. A háború során a visszacsatolt részekről a magyarok, különösen a tisztviselő családok

menekültek az oroszok elől. A visszavonuló katonai szerelvényekhez gyakran csatoltak civileket szállító vagonokat is. Kisvárdán közel esik Záhonyhoz, így Kisvárdán lecsatolták a bejövő szerelvényekről a civil vagonokat, és ahogy szaknyelven hallottuk, kidobták őket Anarcsra vagy Dombrádra felé azzal, hogy majd a következő szerelvényhez újból hozzákapcsolják a kocsikat. Ez természetesen nem volt egyszerű, napokig ott voltak ezek a vagonok tele családokkal.

Nyugdíjazását követően elköltöztek Anarcsra, követték leányukat és férjét, akik Budapestről 1947 végén leköltöztek férje szülőfalujába, Tyukodra. 1948. október 7-én jelentkeztek be itt lakosként a Fő út 11. szám alá.

Személyisége

Több állomáson keresztülvívó, küzdelmes életútja ellenére Bancsi Géza jókedvű, vidám, életszerető személyiség volt, a környezetében mindenki kedvelte. Leánya sokszor emlegette, hogy amikor Géza-nap volt, Anarcsra a fél vonat leszállt köszönteni Géza bácsit. Szép hangja volt, szeretett énekelni, főként kuruc dalokat, a 48-as dalokat és többet az első világháborús katonadalok közül.

Érdeklődött a történelem iránt, ezt bizonyítják történelmi tárgyú könyvei. Erős volt a Rákóczi-korhoz való kapcsolódása. Ez talán az 1906-os emlékekre vezethető vissza, amikor Rákóczi hamvait hazahozták, majd ünnepi tisztelegés után temették el Kassán. Könyvespolcán állt egy Mohács emlékkönyv is, mely feltehetően a csatavesztés 400. évfordulójára készülhetett. Olvasta a magyar irodalom klasszikusait, és féltve őrizte az Erdélyi Szépművéses Céh sorozatát.

Milyennek látták mások?

Anarcsra egy visszaemlékezést idézünk róla, egy első gimnazista 1939-es emlékeit:

*„Az anarcsi állomáson:
Bancsi Géza bácsi,
az állomásfőnök nevel*

Az anarcsi állomáson valamicskét még élvezhettem a kivételezetteknek járó előnyből. Ha akkortájt olvasok arról, mi az a demokrácia, s milyen az igazi demokrata, bizonyosan nem használom ki a családi kapcsolatból származó ké-

nyelmet. A tanító úr meg az állomásfőnök kedvelte egymást. A demokráciáról pedig semminemű ismerettel nem rendelkeztem. Így aztán meg sem fordult bennem, hogy visszautasítsam Bancsi Géza bácsinak, a kedves, bajszos, köpcös, nagyapa-kedvességű állomásfőnöknek az ajánlatát, menjek csak be az ő forgalmi irodájába zord idő esetén, s ne a sivár váróban töltssem az időt, míg bedöcög a vicinális. Szerettem nézni, ahogy kígyóznak a hosszú szalagok az érthetetlen jelekkel, aztán meg ő kopogtat az iratkapcsoló gépéhez hasonló készüléken a következő állomásnak, elindult a vonat, késik a vonat, ilyesmiket. Géza bácsi, ahogy ma mondanák, pompásan csevegett. Színesebben, választékosabban s főként ízesebben, mint az édesapám. A jegy mellé, meg a fuvarlevelek mellé személyes megjegyzéseket fűzött, kedveset, tréfalkozót, bókolt, évdődöt. Utasai általában mosolyogva szálltak fel a vonatra. Nem volt híján a humornak. A plebejus variációkkal akkor csillogott, amikor a szállítók, a fuvarozók térültek-fordultak az állomás területén, a szeszgyáros Diener intézői, a Czóbel-birtok ispánja, Rabovayék szállítója, aztán a krumplit, cukorrépát, kukoricát hozó gazdák Anarcsról és Nyírbákáról. Ezen az őszön mintha a szokottnál is nagyobb lett volna a forgalom. Több tehervagon állt ki- és berakodásra készen, hatalmas terménykupacok tornyosultak a sínek mellett. Kitért a világháború, Németország ezen az őszön megtámadta Lengyelországot. Hogy összefüggött-e a Géza bácsi vezette vasútállomás megnövekedett forgalma ezzel a világpolitikai ténnyel, ki tudta volna ezt megmondani Anarcsra? Mindent megvettek, volt piac. Prosperált a vasút. A hír, hogy a németek és a szovjetek lerohanták Lengyelországot, megdöbbenett minket. Szerettük a lengyeleket. Micsoda eufóriában éltünk, közös lengyel–magyar határ lett a Kárpátok. Fél esztendeig, talán addig.

Életre szóló tanítást kaptam ezen az őszön Géza bácsitól arról, hogy hová is tartozom vagy tartozzam. Egyszer, csak úgy mellékesen, nem is emlékszem, miről beszélgettünk, ekként szólt hozzám: »Urizálnak az emberek, mintha szégyellnék a régi megszólításokat, ahogy nevezték eleink a szüleiket: apám, anyám, s főként kedvesapám, kedvesanyám, s még főképpen édesapám, édesanyám.«

S kezet fogott velem.

Máskor meg, ugyancsak ez idő tájt, jópofa vagy előkelősködő akartam lenni: így köszöntem neki: Alászolgája Géza bácsi! Mire ő kíméletlenül: Ne halljam én ezt fiam tőled még egyszer! Nem illik hozzád se, hozzám se. Köszönj te csak úgy, hogy jó reggelt kívánok, jó napot kívánok, meg minden jót kívánok.

S ismét kezet fogott velem.

[...]

Géza bácsi inkább széles volt, mint magas, inkább kopasz, mint söreyses, feje inkább kerek, mint hosszú, homloka inkább boltozatos, mint szűkre szabott, bajusza, azon nincs mit találgatni, magyaros volt, pödrött volt, egyedi volt. Géza bácsinak tartása volt, Géza bácsi önmaga volt, beszélhetett úrral vagy paraszttal. Gesztus csak a hölgyeknek járt.

[...]

Ha találkozik Mikszáthtal vagy Móriczcal, regényfigura válik belőle, realista magyar drámában olyan epizód szereplő, amelyiket nem felejtünk. Hányszor adatott meg, hogy hosszabb ideig kellett élnem valakik társaságában, s hogy kiszálltak belőle. Bancsi Géza bácsival, ezzel a Tyukodról¹ származó vasúti állomásfőnökkel meg csak percekre, reggelenként, s már öregebb vagyok jóval, mint volt ő anarcsi kisdiák koromban, s most is úgy él bennem, mint tanítómester, akitől életre szóló útbaigazítást kaptam, mint az öregapó a mesében, aki tud jó tanácsot adni a válaszátnál az igazságát kereső kisebbik fiúnak.²

Az anarcsi állomáson 1944-ben

Emlékét őrizzük

Csodálatos nagyapánk volt. Sokat mesélt Héderfájáról. Ez indított bennünket arra, hogy emlékének megőrzésére létrehozzuk a Bancsi Alapítványt Héderfáján. Úgy érezzük, visszavittük őt szeretett szülőfalujába.

2006-ban az iskola bejáratánál kis táblát helyeztünk el emlékezésül rá:

„Élete a XX. század mindennapi emberének hányatott sorsát példázza. 1885. január 19-én született Héderfáján. Gimnáziumi tanulmányait a nagyenyedi kollégiumban folytatta. A Magyar Királyi Államvasutaknál kapott állást, az 1910-es évek elején a szlovenszói Bródban kezdte a munkát. 1913-ban megházasodott, a Szabolcs megyei Nyírkarászra való Perjés Bertát vette feleségül. Egyetlen leányuk, Ilona a mai Szerbiában, a Duna mellett fekvő Erdődön született 1914-ben. 1947-ben a Szabolcs megyei Anarcs állomásfőnökéként ment nyugdíjba.

Szülőfaluját már a két világháború között is ritkán látogathatta, azonban gyermekkori emlékeit, a szépséges tájat, a falu fölé magasodó templom képét soha nem felejtette el. Mély hazafiság hatotta át egész életét. Hazaszeretetét, nemzete iránti érzéseit belénk, unokáiba plántálta. Benedek Elek és Pósa bácsi meséivel, népdalokkal, kuruc nótákkal altatott minden este és Héderfájáról mesélt. Szülőfaluja iránti mélyszéges szeretete ösztönözte bennünket arra, hogy hazahozzuk emlékeit.

Honszeretetét, nemzetféltségét örökíti meg a Bancsi Alapítvány, szándékunk szerint a költő szavait visszahangozva: Ne hagyjátok a templomot, a templomot s az iskolát.”

A református templomban egy ezüst kenyérszító tál „Szeretett Nagyapánk Bancsi Géza (1886–1967) emlékére, unokái: Szalay Emőke, Csilla, Gyöngyike 2007” felirattal emlékeztet rá, reményeink szerint mindaddig, míg lesz református magyarság Héderfáján.

Szalay Emőke

1. Ez téves adat, feltehetően azért emlékezett így az önéletrajz írója, mert tudomása lehetett arról, hogy nyugdíjba menetele után Anarcsról Tyukodra költöztek.

2. Debreczeni Tibor: *Visszanéztem*. Budapest, 2006. 60–62.

Értékes örökségünk

Bizonyára sokunkat boldogsággal tölt el a székelyudvarhelyi városi park rendbetétele. Örömmel sétálunk a térkő borítású járdákon, utunkat új lámpatestek világítják meg. Fontos ez a város lakói számára, hiszen a sétatér régi idők óta az udvarhelyiek kedvenc pihenőhelye, létrehozása és fejlődése a város történetének részét képezi.

Székelyudvarhely fejlődésének jelentős eseménye Szombatfalvának a városhoz csatolása. Ez 1898-ban történt, amikor harminc taggal megalakult az első közös képviselőtestületi közgyűlés. Szombatfalvát akkor Sándor Gergely, id. Györffi Ferenc, Simó János és Sándor József képviselték. Közülük id. Györffi Ferencet, a falu utolsó községi bíróját a polgármester kerületi kapitánnyá nevezte ki. Szombatfalva Udvarhelyhez csatolásával egy új városrész keletkezett. Itt kapott helyet az udvarhelyiek kedvelt pihenőhelye, a sétatér, melynek létrehozására a város 1898-ban átengedte a Papréten lévő kaszálót. Ezt később kibővítették a római katolikus egyháztól vásárolt területtel. A sétatér megnyitása és fásítása Szakács Zoltán polgármester nevéhez fűződik.

A korcsolyapálya

A sétatér közepén 1903-ban alakították ki a korcsolyapályát. A körülötte lévő fenyők nem csupán a levegő tisztaságát, de árnyékukkal a jég minőségét is biztosították. A jégpálya mellé 1904-ben korcsolyapavilon épült, itt csatolták fel a sportolók a cipőikre a korcsolyákat egy speciális kulcs használatával. A jég előállításához szükséges vizet a Nagy-Küküllőből vezették a pályához. Miután 1921-ben megalakult a Hargita Testedző Egyesület, ennek korcsolyaszakosztálya

működtette a jégpályát. Télen mindig kíváncsian lestük, hogy a Kossuth utca sarkán lévő villanyoszlopnál ki van-e téve a kis zászló, mely jelezte, hogy aznap nyitva van a pálya, megfelelő minőségű a jég.

A zenepavilon

Az egykori korcsolyapályával szemben ma is ott áll a kis zenepavilon, a sétatér jellegzetes építménye, melyet 1907-ben a Megyei Takarékpénztár építtetett. A zenepavilont a takarékpénztár bizonyára abban a tudatban építtette a sétatéren, hogy ott a régi szokásokhoz híven a városi zenekar sétahangversenyt, térzenét tart, amint tartott évtizedeken keresztül a piac téren, amikor sem zenepavilon, sem sétatér nem volt.

A takarékpénztár a pavilont helyi vállalkozóknál akarta megrendelni, a vállalkozók költségvetése az erre a célra előirányzott 1000 koronát kétszeresen is fölülmúlta, amint erről az *Udvarhelyi Híradó* 1907. évi júliusi száma is beszámolt. A költségvetés szerint a pavilon pillérei fából, a fedele zsindelekből készült volna. A takarékpénztár nem fogadta el a költségvetést, és ebben az ügyben az aradi vagongyárhoz fordult, mely rendszeresen gyártott ilyen pavilonokat. A gyár ajánlata előnyös volt, mivel csupán 9 koronával haladta meg az előirányzott összeget. A pavilont így az aradi vagongyártól ren-

Az egykori zenepavilon

delte meg a takarékpénztár, a szerkezet fémből készült el.

A pavilon alapozási munkálatait a neves helyi építész, Haberstrumpf Károly végezte, a famunkát pedig Kassay József asztalosmester. A munkálatok 500 korona 70 fillérbe kerültek.

Miután a pavilon felépült, a város közönsége kérte a polgármestert, hogy a régi szokásnak megfelelően, minden csütörtök és vasárnap délután 5 és 7 óra között a sétatéren legyen térzene. Annak ellenére, hogy a zenészek fizetése gyakran okozott fejtörést a városvezetésnek, a pavilon megfelelt rendeltetésének. Eleinte a város cigányzenekarai, majd katonazenekar szórakoztatta a sétálókat.

A labdarúgópálya

Mint azt már fentebb említettük, 1921-ben alakult meg a Hargita Testedző Egyesület. A sportolók kezdetben a barompiacon, a mai nagypiacon, majd 1923-tól a kollégiumkerti pályán játszottak. A sétatéri futballpálya 1927-ben létesült, területén tenispálya is volt.

A város első uszodája

Udvarhely első uszodája 1907-ben, az egykori kollégiumkerti híddal szemben nyílt meg. A medencét a Küküllőből vezetett vízzel töltötték fel, és kabinok szegélyezték. A sportbázis építésekor bontották le.

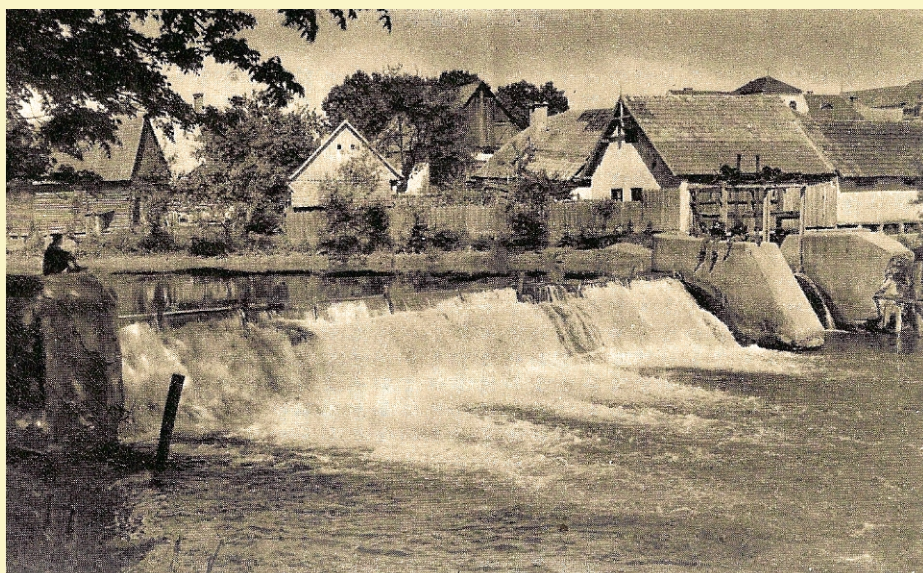
Szalai bácsi csónakflottája

Az 1920-as, 30-as években, amikor még működött a Szabó-féle malom, a Küküllő vízszintje sokkal magasabb volt

A jégpályán 1937-ben

a mainál. Ezt a jól megépített gát- és zsiliprendszer biztosította. Így a Küküllő kiváló csónakozási lehetőséget biztosított, melyhez elengedhetetlen volt Szalai bácsi csónakflottája. Ezeket a csónakokat bérelni lehetett. Szalai bácsi a Küküllő bal partján lakott. A neves kerekemester csónakokat és síléceket készített annak idején. Házát és egyben csónakkölcsönzőjét az egykori zöldségpiac felől, egy kis utcán keresztül lehetett megközelíteni. A két evezővel ellátott csónakokkal még a vasúti hídig is fel tudunk evezni. A csodás élményt pedig csak tovább fokozta a sétatéri zene.

A kollégiumkert

A kollégiumkert, régebbi nevén Magyarósi-kert, a városi sétatértől nyugati irányba, ettől mintegy 200 méter távolságra terült el. Ezt a kertet a Református Kollégium egykori rektora, Magyarósi Szőke József adományozta iskolájának 1866-ban a teljes vagyonával együtt, mely több mint 8000–10 000 Ft értéket képviselt. Az iskoláját és az ifjúságot szerető nevelő azzal a kikötéssel adományozta kertjét a Református Kollégiumnak, hogy ez mindig a kollégium tanuló ifjúságának tanuló- és játszóhelye legyen!

Magyarósi-emlékoszlop

A kollégium előljárósága és ifjúsága 1888-ban magas, gúla alakú emlékoszlopot emeltetett az ifjúság lelkes barátjának emlékére az általa adományozott kertben, a kollégiumkertben. A monumentális trachit (vulkáni kőzet) emlékoszlop keleti oldalán a tanár domborművé képe volt látható ezzel a felirattal: Magyarósi Sz. József 1888.

Az emlékoszlop avatási ünnepélyét 1888. június 17-én rendezte a Református Kollégium vezetősége és ifjúsága. Az emlékbeszédet Szakács Mózes tanár tartotta, aki nem csupán Magyarósi Sz. József rektori munkájáról emlékezett meg, hanem írói tevékenységét is méltatta, végigkövetve életútjának fontosabb állomásait is.

Magyarósi Sz. József Csejden (Maros-Torda vármegye) született 1793. április 19-én. Középiskolai tanulmányait a marosvásárhelyi református kollégiumban végezte. Ezután két évig a marburgi egyetemen bölcsészetet és teológiát hallgatott, majd Kisbúnon gróf Bethlen Sán-

A Hargita Testező Egylet csapata 1921-ben (fent)

A város első uszodájában 1919-ben (középen)

Gát- és zsiliprendszer a Küküllőn Korabeli képeslap (lent)

Gimnazista növendékek (köztük a szerző édesapja is) a Magyarósi-emlékoszlopnál 1911-ben

dornál mint házi nevelő dolgozott. Később ugyanott pap lett. Innen hívták meg tanárnak a székelyudvarhelyi Református Kollégiumhoz 1832-ben. Itt 34 évig, 1866-ban bekövetkezett haláláig tanított. Tíz esztendeig volt a kollégium rektora. 1866. szeptember 29-én távozott az élők sorából. Örök álmát a helybeli református temetőben alussza.

Az emlékoszlop avatási ünnepségét tornaünnepély követte. Ezután évente ismétlődtek a kollégiumkertben rendezett tornabemutatók, melyek nemcsak az iskolának, hanem az egész városnak voltak az ünnepei. A kollégiumkertet körülvevő évszázados fák árnyékában elhelyezett padokról szemlélhettük a tornaünnepélyeket.

A kollégiumkertnek sportteleppé való kiképzése hosszú évtizedek kitaró munkájának volt az eredménye. Ebből a munkából a kollégium tanuló ifjúsága alaposan kivette a részét. Pavilon (tornaterem) épült, és tenispálya működött. A kertben kis arborétum gyönyörködtette a látogatót. Megjegyezném, hogy a kert nemcsak a kollégium, illetve később a Református Tanítóképző növendékei látogatták, hanem más iskolák, így a Római Katolikus Főgimnázium növendékei is.

Tornaünnepély a kollégiumkertben Kováts István felvétele

A kollégiumkert pavilonja

Miután a Református Kollégium birtokba vette az örökhatározó kívánsága szerint az egykori Magyarósi-kert területét – melyet ezután kollégiumkertnek neveztek –, rövidesen a kert közepére egy nagyméretű, nyitott, zsindelemmel fedett szint építettek. Ez részben a testgyakorlás helye volt, nyújtóval, korláttal felszerelve, részben pedig menedékhelyül szolgált az ifjúságnak rossz idő esetén. Ezt a helyiséget 1890-ben táncteremmé alakították. Az ifjúság itt tartotta majálisát és nyári táncmulatságát, de egyesületek is gyakran vették igénybe. 1898. június 12-én, egy mulatság alkalmával tűzvész áldozata lett a terem.

Rövidesen felvetődött a terem újjáépítésének gondolata. Az első tervek a fából való építésre vonatkoztak. Új lendületet és elgondolást hozott 1912-ben a kollégium új épületének építése. Magyar Vilmos budapesti műépítész, az új iskolaépület tervezője a kollégiumkerti új terem faoszlopos szerkezete helyett vasbeton szerkezet alkalmazását javasolta. Így készült el az építkezési terv. Miután a szükséges pénz is rendelkezésre állt, 1913. április 1-jén megkezdődött a pavilon építése. Az épület húsz vasbeton oszlopon nyugszik, és magába foglal egy 160 m² területű termet, két 16-16 m² területű öltözőt és egy 48 m² területű nyitott előcsarnokot. Az ablakkeretek vasból készültek, a fedél vasbeton, többszörös kátrányszigetelővel behúzva. Faanyagot a betonlapra fektetett padlón kívül csak az ajtóhoz használtak. Így épült fel Székelyudvarhely első vasbeton épülete, melyet 1914-ben helyeztek üzembe.

A kollégiumkert az államosításig, 1948-ig az örökhatározó rektor kívánsága szerint működött. Valóban tanuló- és

játszóhelye volt a kollégium, illetve később a tanítóképző ifjúságának. Ezután még néhány évig kerti ünnepélyek, majálisok színhelye lett. Majd lebontották a kert bejáratánál lévő gondnoki házat, vandál kezek eltávolították a Magyarósi-emlékoszlopot, mely egy termésköböl kiképzett kis emelkedőre épült. Még az emlékoszlopot tartó köveket is elhordták. Kivágták a kertet körülvevő évszázados fákat, megsemmisült a kis arborétum is, akárcsak a kert padjai.

Nemrég kerestem fel az egykori kollégiumkert területét. Ma csak a vasbetonból épített pavilon emlékeztet a kertre. A pavilon egyik oldalán a sportpályára néző lelátó, a másik oldalán sportszálló épült. Az egykoron példásan rendezett kert területe, a tornabemutatók színhelye gyökeresen megváltozott.

Magyarósi Szőke József emléke

A Református Kollégium egykori neves tanárának és bőkezű adományozójának emlékét a történelem lapjain kívül a városi múzeum képtárában látható portréja őrzi, mely Barabás Miklós alkotása. A református temető kertben a Magyarósi családnak két, egymás szomszédságában álló, kőből készült síremlék állít örök mementőt. Az egyik sírkövön Magyarósi Sz. József neve olvasható. A másik síremléken az 58 éves korában elhunyt feleségének a neve szerepel.

Talán eljön az ideje, hogy a lerombolt Magyarósi-emlékoszlopot visszahelyezzük az őt megillető helyre. És legyen az egykori kollégiumkert területe ismét – az örökhatározó végakarata szerint – az ifjúság tanuló- és pihenőhelye!

Péter Attila

A homoródszentpáli toronygomb

Leemelték a pozsonyi koronázó templom tetejéről a torony díszét, Szent István koronájának mását, mert a templom tornyával együtt ezt is teljesen felújítják. A templomban 1563 és 1830 között tizenegy magyar királyt és kilenc királynét koronáztak meg. Hegymászók segítségével ahhoz, hogy a Szent Márton székesegyház, vagyis a koronázó templom 85 méter magas tornyának tetejéről leemeljék a Szent István-i korona mását. A szakemberek órákig dolgoztak, hogy épségben a restaurátor műhelybe kerülhessen a 150 kilogrammos, 164 centiméter magas és 120 centiméter átmérőjű aranyozott korona. A korona a XIX. század közepén került a torony tetejére, miután 1833-ban egy tűzvész elpusztította a korábbi, nagyobbát. „A toronydísz belsejében a leemelést követően kordokumentumokat, XVIII. és XIX. századi iratokat találtak.” – tudósított a közelmúltban egy újsághír, megemlítve egy érdekes szokást, kordokumentumok, iratok elhelyezését a toronygombban.

Köztudott, hogy a templomok „toronygombjában iratok és pénz van” elhelyezve, de csak Dankó Imre¹ és Keszeg Vilmos² kutatásai foglalták össze a korábbi híradásokat, és tárták fel e különös szokás és a toronygombiratok mi- benlétét.

A legkorábbi adatok Erdélyből származnak, 1601-ben a marosvásárhelyi református vártemplom tornyába és 1600 körül a csíksomlyói római katolikus templom tornyába helyeztek iratokat. Később az ilyenfajta híradás az utókornak, ez a legmagasabb, nehezen megközelíthető rejték- helyen elhelyezett „palackposta” általánossá vált a Kárpát- medencében.

A Haáz Rezső Múzeum levéltárába (ismeretlen körülmények között) Homoródszentpál unitárius temploma toronygombiratainak négy lapja került be, melyeket jelenleg a csíkszeredai állami levéltárban őriznek.³

A toronygombban 1906-ban a következő iratokat találták:

1. Az elkészített gomb rejtekébe emlékeztül elteendő pénzt ajándékoztak névsora (nem teljes).

2. A Nemes Szent Páli Unitária Nemes Eklésia... (nem teljes) kezdetű 1827-ből.

3. A villámhárító feltétele alkalmából ... 1906. július 11. A község előljárói, élükön Ürmösi József lelkésszel hitelesítették az okiratot. A toronygombban elhelyezett érmék között az ókori Hadrianus császár érméi is megtalálhatók. Ezek az itteni római tábor területén kerültek elő.

4. Az Ezen irományokat... kezdetű iratban leírják az új toronygomb feltételének okát, az egyház és a község előljáróinak és a kivitelező vállalkozók neveit.

Az alábbiakban a felsorolt iratokat tesszük közzé.

Zepezaner Jenő

1.

Az elkészült gomb rejtekébe emlékeztül elteendő pénzt ajándékoztak a következők:

1. Tekintetes H. Oklándi Kovács Józseff Úr, a Mlgs. Gróff Bethlen György Úr ő Nga. [?] Arendatora – ajándékozott egy – 1 Rforintos Bancót.
2. Tekintetes Dállyai Beke Mihály Úr a Mgs. Gr. Rhédei László Úr udvara Arendatora egy 1827-be vert ezüst hatforintost.
3. Tekintetes Sz. Keresztúri Nagy János Úr a Méltóságos Gróff Bethlen Imre Úr ő Excellenciája udvarát tartó Arendator – adott egy ezüst tíz krajcáros, de anno 1815, – egy ezüst hat krajcáros, de anno 1694, – egy ezüst garasost de 1820 és egy ezüst krajcárt járó rézpénzt de 1816.

Ezen Pénzekon kívül belé tétettek a következők:

A.) Mostan folyamatban lévő pénzek.

1. egy darab 1811-ről fogva 6 krajcár le szállított 30 krajcáros réz,
2. más, ugyan akkor 18 krajcárból 3-ra szállított rézpénz,
3. más darab garasos rézpénz, 1812-ben veretett,
4. egy három krajcáros, mely 1811-től fogva 2 krajcárt teszen,
5. mostan folyamatba lévő krajcárosok, 4 darab,
6. ezüst váltó fél krajcáros és egy negyedes.

B.) Huszonöt darab régi pénzek.

A fenn írtakon kívül az országba folyó pénzek, melyek ide nem tétettek, ezek:

a.) Arany pénzek

1. Souverain d'or	33 Rf 20 kr.
2. Hollandus arany	11 Rf 15 kr.
3. Császári arany	11 Rf 15 kr.

b.) Ezüst pénzek

1. koronás tallér	5 Rf 30 kr.
2. más tallér	5 Rf -
3. 4 márvásos tallér	2 Rf 45 kr.
4. egy forintos tallér	2 Rf 30 kr.
5. két márvásos	1 Rf 22 kr.
6. húsz krajcáros	50 kr.
7. Leopold márvás	37 kr.
8. tíz krajcáros	25 kr.
9. öt krajcáros	12 kr.
[10.] egy garasos	7 kr.

b.) Bancó pénzek, ezek kétfélék a.) ezüst becsüek [?] és b.) váltók, rézbecsüek.

Egy átalában pedig 1819-től fogva ezüst pénznek kel-
letvén járni, –a váltó réz és bankó pénzzel 2 és ½ annyival
fiztetnek, úgy hogy egy forint ezüst pénzért kettő és fél
forint fizetődik.

Emre Ferencné Harkó Kata, Péter Andrásné Gál [?] Asszo-

nyok adtanak külön-külön hat-hat krajcárt, hogy a gombba tétessenek.

2.

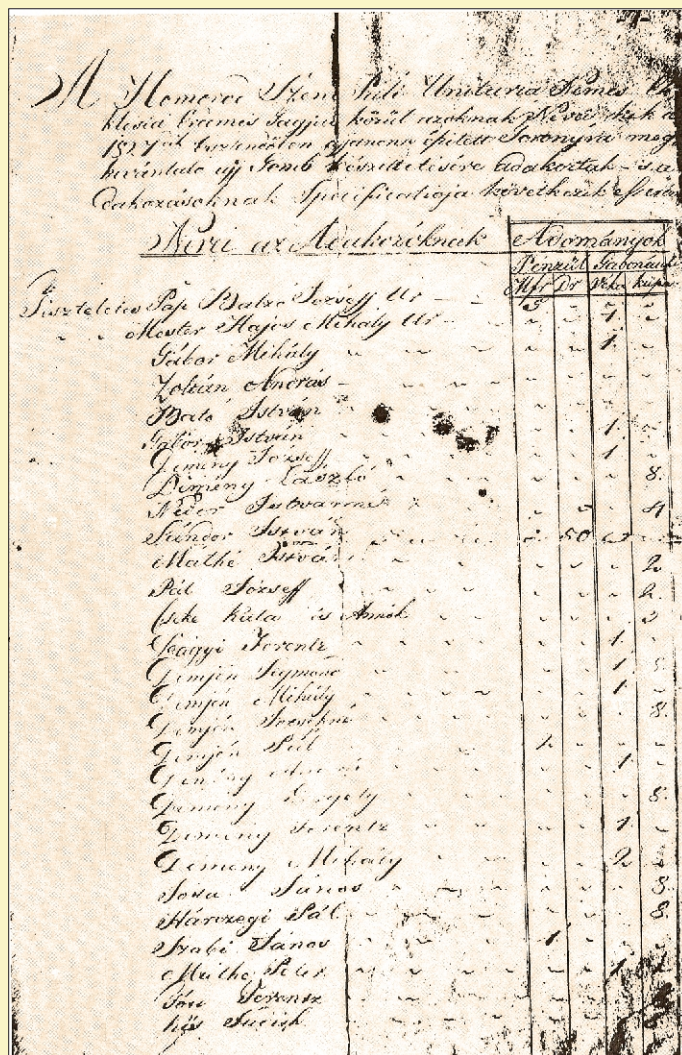
A Homoród Szent Páli Unitaria Nemes Eklésia érdemes tagjai közül azoknak nevei, akik az 1827-ik esztendőben újonnan épített toronyra megkívántatott új gomb készíttetésére adakoztak, s adakozásoknak Specificatiója következők szerint:

Nevei az Adakozóknak	Adományok			
	Pénzül		Gabonául	
	Mft	Dr	Véka	Kupa
Tiszteletes Pap Balzó Józseff Úr	5			
Mester Hajós Mihály Úr			1	
Gábor Mihály			1	
Zoltán András				
Bató István				
Gábor István			1	
Dimény Józseff			1	
Dimény László				8
Neder Istvánné				4
Sándor István		50		
Máthé István				2
Pál Józseff				2
Cseke Kata és Annók				3
[Gagyí?] Ferenc			1	
Demjén Sigmond			1	
Demjén Mihály			1	
Demjén Józsefné				8
Demjén Pál	1			
Demény András			1	
Demény Gergely				8
Demény Ferenc			1	
Demény Mihály			2	
Jósa János				8
Hárczegi Pál				8
Szabó János	1			
Máthé Péter			1	
Tóth Ferenc				6
Küs Ferenc				8

3.

A villám háritó feltétele alkalmából a következő pénz[ek] tétettek a torony gombjába:

Sándor Ferenc, ki 20 évig volt községi főbíró egy firtot.
Sándor János, megyebíró 10, 20 fill[ér] és 1 kor[ona].
Sándor Balázs 1 fill[ér] és 2 fil[lér]
Szabó Mózes tanító és postamester 1 dr [darab] 11-ik századbeli régi pénz

Bence Zsuzsanna tanítóné és postamesterné Hadriánus pénze 1 drb
Szabó Rezső szintén 1 drb
Szabó Irma szintén 1 drb
Kis Jenő egy krajcár (régí)

H. Szentpál, 1906. július 11.

Ürmösi József
lelkész

Kiss Jenő
körjegyző

Szabó Mózes
áll. ig. tanító

[Szén?] Mihály
homoródszentpéteri pap

Sándor Ferenc

Bence Zsuzsanna
állami tanítóné

Nagy Gyula
[?] tanító

4.

Ezen irományokat [egy] csomag pénzzel együtt megkaptuk és átolvastuk [?] 1906. év július hó 11-én, a mikor a torony-gombot levették az alábbi okon:

Mária-tisztelet Oroszhegyen

Mária-ábrázolások az oroszhegyi templomban

Mária-tisztelet Erdélyben címmel nyílt egyházművészeti kiállítás 2010 pünkösdjén a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban. A Fábíán Gabriella, Kovács Zsolt, Mihály Ferenc, Miklós Zoltán és Terdik Szilveszter által összeállított kiállítási katalógus előszavából kiderül, a kiállítás célja az volt, hogy időrendbe sorolva és témák szerint csoportosítva kerüljenek bemutatásra az erdélyi Mária-tisztelet tárgyi emlékei, főként azok, melyek templomokban, közgyűjteményekben maradtak fenn.¹

A Mária tiszteletéből, kultuszából ihletődött képek és szobrok elterjedése már a III. századtól keltezhető. A mindennapi embere talán nem is tudja, mennyi fajtája terjedt el az idők során ezeknek az ábrázolásoknak. A gyermekét kezében tartó Madonna, az Istenanya a keresztény művészet egyik leggyakrabban ábrázolt témája. A bizánci művészetben a Mária-képek számos típusa ismert. Az állam védelmezőjeként vagy imára emelt karokkal közbenjáróként, vagy trónolva, féllalokban, a karján áldást osztó gyermek Jézussal ábrázolták. A bizánci képtípusokat a nyugati egyház is átvette, ezek az ábrázolások azonban kiegészültek, és az újabb teológiai eszmék megjelenítésére törekedtek. A Mária-tisztelet a XII. század közepétől egyre nagyobb teret hódított és együtt járt a Mária-képek fokozottabb elterjedésével. A késő középkori képeken gyakran szerepelnek az Istenanya szüzségére utaló szimbólumok, a Mária-tisztelet pedig egyre újabb képtípusok kialakulásához vezetett. Gondoljunk például a Köpenyes Mária, az Angyali üdvözlés Máriaja vagy a mennybe fölvet Mária

ábrázolásokra. Továbbá a Fájdalmas Anya, az Apokalipszis égi asszonyaként, fején tizenkét csillagból álló koronával „Napba öltözve” ábrázolt Máriára.² A gótikára és a kora reneszánszra az álló, S tartású, életnagyságú, festett Mária-szobrok jellemzőek (pl. Nagyszeben, Csíkmenaság, Csíkszenttamás stb.). A XVII. század erdélyi, székelyföldi festészetében a Mária-ábrázolás gyakori témája volt a magyar szentekkel körülvevő ún. Patrona Hungariae, a Magyarok Nagyasszonya típusa is. A Győztes Immaculata típusú ábrázolásnak is sok XVIII. századi változata ismert. A nem erdélyi kultuszhelyekhez köthető kegyszobrok és kegyképek (Havas Boldogasszony, Loretói Mária, Freisingi Immaculata, Máriazelli Szűzanya stb.) számos másolata terjedt el vidékünkön.³

A kiállításon csak az „önálló Mária-képek” csoportját ismerhettük meg, de a Mária életéből vett jeleneteknek is (pl. Mária születése, Angyali Üdvözlés, Jézus születése, Szent család, Mária mennybevétele stb.) gazdag emlékanyaga lelhető fel vidékünkön, amit az oroszhegyi római katolikus templom Mária-ábrázolásaival is jól szemléltethetünk.

A mai faluközponthban – a fontosabb utcák találkozásánál – 1670-ben emelt templomról az 1711-es egyházlátogatási jegyzőkönyvből tudjuk, hogy **Nagyboldogasszony** tiszteletére volt szentelve.⁴ Az 1760-as canonica visitatio nagyon részletesen leírja a közel egy évszázados épületet, amely már nagyon romos állapotot mutatott, emellett szűknek is bizonyult, mert a hívek harmada kénytelen volt a falakon kívül hallgatni a misét. Feltehetően ennek a templomnak a főoltárán volt elhelyezve az a „régí”, valószínűleg XVIII. századi, észak-italiai hatásra fogant kép, amely **Mária mennybevétele**t ábrázolja, és amelyet ma a plébánia épületében, a hittanteremben őriznek. Az egykori főoltárképen Máriát felhőkön ülve, kék köpenyben, kitért karokkal, négy angyal(fej) társaságában láthatjuk. A kép felirata: „ASSUMTIONEM MARIAE.”

A szűk és romos templom helyébe 1766–1770 között emeltek újat az oroszhegyiek Tamási György olvasókanonok hathatós közbenjárásával és anyagi támogatásával. A régi helyén emelt új templomról először az 1771. január 31-i vizitációs jegyzőkönyvből értesülünk, ebből

*A Mária mennybevétele*t ábrázoló régi főoltárkép Oroszhegy, római katolikus plébánia

A mai főoltárkép Oroszhegy, római katolikus templom

tudjuk, hogy torony is épült az új templomhoz.⁵ A hajóhoz a déli oldalon egy portikusz csatlakozott, a szentély félköríves kialakítású volt és az északi részéhez építették hozzá a hajó falába nyúló sekrestyét. A forrásokból nem tudjuk egyértelműen kihámozni, hogy az új templomba egy időre visszakerült-e a korábbi főoltárkép, vagy már annak megépülése után gondoskodtak az új főoltár beszerzéséről is? A templomépítés után több mint fél évszázaddal rendelkezünk a berendezési tárgyakra vonatkozó adatokkal. Az 1824-es vizitáció alapján azt feltételezzük, hogy a „nagy oltár” a barokkra jellemző oszlopos architektúras kialakítást követte. A fentebb megnevezett forrás világosan említi, hogy a „nagy oltáron” négy oszlop között két szobor van: a Szent Józsefé és a Szent Jánosé. A tabernákulum ajtóit két kerub alakjával vannak díszítve, a falon pedig Szent Joachim és Anna (Mária szüleinek) képe függ. A továbbiakban azt olvashatjuk, hogy a templomnak három felszentelt oltára van: a főoltár titulusa a **Mennybe fölvet Mária**.⁶ A „második” főoltárkép kapcsán megfogalmazódik a kérdés, hogy vajon mikor helyezték el a szentélyben? Az elhelyezés pontos idejét egyelőre nem ismerjük, de valószínű, hogy az 1824-es vizitációs jegyzőkönyvben megnevezett oszlopos felépítményű oltárhoz tartozott a mai főoltárkép, méretéből, formájából és stílusából erre lehet következtetni. A templom XVIII. századi oltárai sajnos a templom XX. század eleji átalakításakor

lebontódtak, ma már nincsenek meg. Egy 1940. augusztus 15-én Oroszhegyen keltezett jegyzőkönyv szerint a „régie templom lebontott oltárainak anyaga elraktározva az új templom kórusában” van. Adataink vannak arra vonatkozóan, hogy 1941 márciusában az oroszhegyi egyházközség vezetői árajánlatot kérnek az Oberbauer nevű budapesti templombereendező és zászólókészítő vállalatától az új templom használati tárgyainak ügyében. Így szó esik többek között az „oltár-tervrájról”, a „meglévő oltárképről”, illetve arról, hogy „az oltárkép az oltárfelépítménybe legyen-e beépítve, vagy pedig teljesen különállóan lógjon a szentély falán”. Ebből arra következtethetünk, hogy a már Orbán Balázs által is említett (második) főoltárképet igyekeztek a megváltozott körülményekhez alkalmazkodva elhelyezni. 1942. október 30-án az oltár, áldoztatórác és szószerk tervrajzainak kivitelezését az Egyházmegyei Egyházművészeti Bizottság – fenntartásokkal ugyan, de – engedélyezi.⁷

A (második) főoltárkép végül is felépítmény nélkül került a szentély falára. Mária mennybemenetelét ábrázolja: angyalok viszik fel az égbe Máriát, miközben a sír körül összegyűlt apostolok csodálkozva néznek utána és halotti leplel tartják kezükben, amelyben a Mária üres sírjában talált rózsák vannak. A kép felső regiszterében láthatjuk a Máriát váró Szentháromságot. A barokk művészetben a Mária-tisztelet legfontosabb témája lett a Mária mennybevétele, amelyet most úgy ábrázoltak, hogy Máriát a mennyei szférában a Szentháromság és az angyalok várják a koronával.

A főoltáron kívül a templom kápolnáiban, valamint a hajó mennyezet- és falképein is visszaköszönnek a Mária-tiszteletet hangsúlyozó ábrázolások. A múlt század '30-as éveinek végétől 1940-ig tartó templombővítés nyomán kialakított mellékkápolnák is a Mária-tisztelet elmélyítéséről tanúskodnak. Az északi és déli oldalon, a mellékkápolnába a XIX-XX. század fordulójától népszerű **Lourdes-i Boldogasszony** és a **Jézus Szíve** szobrok kerültek. A fából faragott, festett szobrok feltehetően a XIX. század végén a tiroli Stuflesser műhelyben készültek. A Lourdes-i Szűz ikonográfiai típusa alapján ábrázolt Mária alak a jellegzetes attribútumokkal van ábrázolva: fején 12 csillagból álló glória van, fejleple földig érő, kék övkendőt visel. Kezeit imára összekulcsolva tartja, a csuklójáról rózsafüzér csüng alá. Két lábfejen egy-egy róza van és sziklát ábrázoló talapzaton áll. Indadíszekkel aranyozott ruhája mozgalmas redővetésű, arca finom metszésű. A Lourdes-i Boldogasszony kápolnában a szobor

Szent István király felajánlja koronáját a Magyarok Nagyasszonyának Csíki József festménye a déli hajófalon

fölött egy **Mária mennybemenetelét** ábrázoló, jócskán naiv megfogalmazású, faragott keretbe foglalt kép is látható, melyet 1974-ben Pál Anna adományozott.

1957. február 10-én az egyháztanács úgy döntött, hogy a templomhajó mennyezetére három képet festet. Ezt a munkát Milthaller Lajos aradi festő vállalta el.⁸ Ekkor kerülnek a főboltozatra a Mária életéből vett jelenetek: az orgonakarzat fölött lévő **Angyali üdvözlés**, a hajó fölött lévő, íves keretbe foglalt **Jézus születése** és a diadalív előtt lévő **Szent Család**. A hajófalakra 1974-ben kerültek festett képek Csíki Józsefnek köszönhetően. Az északi oldalon Szent László királyt festette meg, kiragadván a lovagszent legendájából azt a jelenetet, amint szomjazó seeregének vizet fakaszt a sziklából. A szemközti oldalon Szent István király legendájának azt az epizódját látjuk, amint koronáját felajánlja a **Magyarok Nagyasszonyának**. Ennek a falképnek a közvetlen előképe Benczúr Gyula oltárképe a budapesti Szent István Bazilikában.⁹

Végül szót kell ejtenünk az oroszhegyi Mária-ábrázolások kapcsán egy adományozásról, mely a helybéli Vass Sz. Áron és felesége, Erzsébet nevéhez köthető. A **Szent Katalin misztikus eljegyzését** bemutató kép 1962-ben került Temesvárról Oroszhegyre a házaspárnak köszönhetően. Egy aranyozott keretben lévő XVII. századi, olajjal vászonra festett, ellipszoid alakú kompozícióról van szó, a képen a gyermek Jézus Mária ölében ül, Katalin bal gyűrűsujjára húzza a gyűrűt, közben pedig tekintetét édesanyja felé fordítja. Egy összetett kompozíciót láthatunk, a három alak megfogalmazása nagyon jól sikerült: Szent Katalin kék színű,

dús redőzetű felsőruhát visel, haja kontyba van tűzve, jobb kezét szívére teszi. Márián vörös, ugyancsak bő redőjű ruhát láthatunk, bal kezével az ölében ülő gyermekét tartja. Jól érvényesül a festményen a fény-árnyék hatás, jellemző a mozdulatok finomsága és érezhető a szereplők közötti bensőséges viszony. A kép háttérében hegyek és épületek rajzai vehetők ki, a jobb oldalon pedig dús lombosodó fákat figyelhetünk meg. Szent Katalin és a gyermek Jézus gyűrűváltásának számtalan ábrázolása született. Említhetjük id. Lucas Cranach (1472–1553) képét, amelyen a jelenetnek több szemtanúja van. Folytathatjuk a sort Fra Bartolomeo (1472–1517) olasz reneszánsz festővel, vagy éppen Annibale Carracciával (1560–1609) is. A legközelebbi analógia azonban Ciro Ferri (1634–89) nevéhez köthető.¹⁰

A fentiek alapján megállapítható, hogy az oroszhegyi templomban hangsúlyosan jelennek meg a különböző Mária-ábrázolások. A templom titulusa Nagyboldogasszony, augusztus 15-e Oroszhegy búcsúünnep. A Mária életéből vett jelenetek a templom legfőbb helyein vannak jelen: a főoltáron (Mária mennybevétele), a hajó mennyezetképein (Angyali üdvözlés, Jézus születése, Szent Család). Egyaránt találunk az erdélyi festészetben is jól ismert témájú kompozíciókat, mint például a Magyarok Nagyasszonya, de a nem erdélyi kultusz helyhez köthető kegy-szobor is feltűnik, mint azt a XIX. századi Mária-jelenésekhez kapcsolódó Lourdes-i Boldogasszony példája mutatja. A templom legkvalitásosabb darabja pedig az a – szentélyben található, ikonográfiai szempontból vidékünkön ritka – XVII. századi táblakép, melynek előképei nyugati kultúrkörökből származnak (Szent Katalin misztikus eljegyzése). Az oroszhegyi templom a különböző Mária-ábrázolások gazdag tárháza, egyúttal pedig az erdélyi Mária-tisztelet emléktárájának fontos láncszemeit alkotja.

Kovács Árpád

1. Mihály Ferenc (szerk.): *Mária-tisztelet Erdélyben*. Katalógus. Székelyudvarhely, 2010.

2. Vö.: Jutta, Seibert (szerk.): *A keresztény művészet lexikona*. 3. kiad. Budapest, 2004. 214–217.

3. Fábrián Gabriella: *Mária-tisztelet Erdélyben*. In: *Örökségünk*. IV. évfolyam (2010) 2. sz. 20.

4. Gyulafehérvári Érseki Levéltár (GYÉL) Canonica visitatio. 1711: 1. doboz, 1. kötet, 25.

5. Uo. Canonica visitatio. 1770: 3. d., 6. k., 318.

6. Uo. Canonica visitatio. 1824: 33. d., k. n.

7. GYÉL Székelyudvarhelyi Kerületének Gyűjtőlevéltára. Plébániai iratok 679/b. Oroszhegy. Hivatalos iratok: 1941–1946.

8. Vö.: Pál Ferenc: *Oroszhegy egyházközség története*. 2002. 60. Kézirat.

9. Kovács Árpád: *Adatok az oroszhegyi templom és egy XVII. századi kép történetéhez*. In: *Örökségünk*. IV. évfolyam (2010) 1. sz. 19.

10. Uo.

„LELKEK ISMERETEINEK KÖTELESSÉGE ALATT..”*

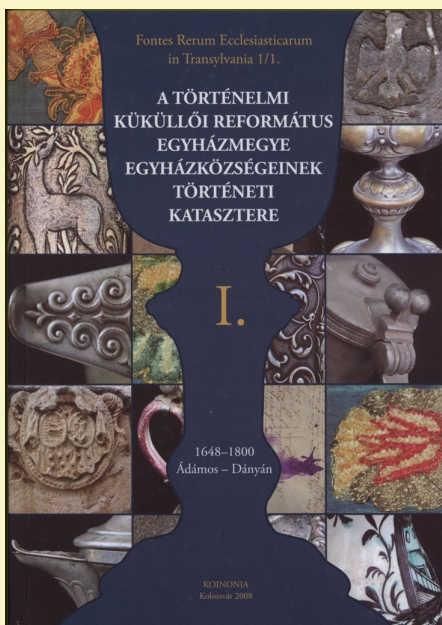
Már az elegáns tervezésű – Könczey Elemér hozzáértését dicsérő –, képekben gazdag kötetstáblák is sejtetik, hogy nem mindennapi tartalombeli gazdagságú könyveket tarthat kezében az elemző. Pecsét, harang, ónkanna, úrasztali terítő, harangláb, címer, jelvény, mesterjegy és feliratrészletek köszönnek vissza róluk. Mind olyan képi elemek, melyek a reformátusoknak hitjelvények gyanánt, a más vallást gyakorlóknak kultúrtörténeti értékként ismertek. A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Kara és az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár – *Buzogány Dezső és Sipos Gábor* szerkesztette – *Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania* kiadványsorozata *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere* című I/1-es (1648–1800. *Ádamos–Dányán*) és I/2-es (1648–1800. *Désfalva–Kőródszentmárton*) kötetét forgatjuk nagy örömmel és tetszéssel. Örömről kettős, hiszen a sokáig háttérbe szorított egyháztörténeti munkák újbóli feléledésének megerősödését, ugyanakkor a fölöttébb szükséges forráskiadások két újabb – és várhatóan több további – termékét köszönthetjük. Tetszésünk szakmai (történetírói, könyvtárosi) és esztétikai (bibliofil), a már említett szerkesztőket, a műszaki szerkesztőt (*Hankó-Nagy Alpár*), a kiadót (*Koinonia*), nyomdát (a kolozsvári *Gewalt Promotions kft.*; a csíkszeredai *Alutus nyomda*) egyaránt dicsérő.

Gyakran észlelhető, hogy az önfelismerés mámorában fogant új keletű – úgy-

mond – „településmonográfiák” nem egyebek az elődök által már megírtak némi kiegészítéssel történő, bővített újrakiadásánál. A kor szelleme viszont megkövetelné e jellegű művek új szemléletmódot követő alapokra helyezését. Ehhez járulnak hozzá a kötetek szerzői – *Buzogány Dezső, Ősz Sándor Előd, Tóth Levente, Horváth Iringó, Kovács Mária Márta és Sipos Dávid* – többéves munkával, az erdélyi református egyház máig legkorábbi vizitációs feljegyzéseit tartalmazó jegyzőkönyveinek átírásával, az egyházközségek bejárásával, ma (is) létező kegytárgyai(n)knak, kultúrkincesi(n)knek felméréseivel. Az új források bevált, modern módszertani elveket követő közlése ezennel lehetővé teszi konkrétan egyházaink, településeink, tágabb értelemben Erdély egyház-, művelődés-, művészet-, társadalom-, de gazdaságtörténetének is jobb megismerését. Öröndetes tény, hogy a nagyszabású vállalkozásba sikerült több szereplőnyű, a téma és a kutatás iránt elkötelezett fiatal kutatót bevonni. Ezáltal biztosítva látszik az egyháztörténeti kutatás jövőbeni záloga. Az is biztató tény, hogy a román Oktatási Kutatási Ifjúsági és Sport Minisztérium Országos Felsőoktatási Kutatási Tanácsa látott fantáziát a munkában és azt a Kutatási, Fejlesztési és Újírtási Országos Terv [Programul Național de Cercetare-Dezvoltare-Inovare] II. szakaszának keretéből anyagiakkal is támogatta, akárcsak a Nemzeti Kulturális Alapprogram és a Maros Megyei Múzeum.

A két kötetben a Küküllői Református Egyházmegye 25 települése: Ádamos, Balavásár, Bernád, Bethlenszentmiklós, Boldogfalva, Bonyha, Búzásbesenyő, Csapószentgyörgy, Csávás, Dányán (I. köt.), Désfalva, Dicsőszentmárton, Domáld, Egestő, Ebesfalva (Erzsébetváros), Ernye, Gógán, Gógánváralja, Harangláb, Héderfája, Kerelő, Kerelőszentpál, Kiskend, Kóród és Kőródszentmárton (II. köt.) református gyülekezeiteiben felvett egykori, fennmaradt vizitációs, illetve parciális zsinati jegyzőkönyvek átírata kapott helyet. Ez egy olyan gazdag történeti adatbázis, melyben bárki talál vallás-, egyház-, oktatás-, mentalitás-, erkölcs-, jog-, díszítőművészet-, (egyház)közigazgatás-, építés(zet)-, zene- vagy helytörténeti vonatkozásokat. De bátran kereshet benne a nyelv- (történ)ész is. Tulajdonképpen az egykori élet minden megnyilvánulási formájával találkozhatunk. A világi és egyházi lélek

csupasz valóságában áll előttünk. A köteteket kísérő tárgymagyarázó, tárgybemutató képek teszik kézzelfoghatóbbá a leírtakat. A források jobb érthetőségét, értelmezését, korba ágyazottságát, logikai sorba fűzhetőségét segítik az őket kísérő, mindkét kötetben átívelő tanulmányok. Így az *Esperesi vizitációk a Küküllői Református Egyházmegyében a 17. században* c. bevezető az egyházmegye múltját, a vizitációk mikéntjét, körülményeit, a vizsgálat és fegyelmelés lényegét, a patrónusok szerepét (Tóth Levente: *Egyházi karrier-lehetőségek a Bethlen család környezetében*) tárgyalva enged bennebb egy sajátos világba. Az egyházmegye eszereiseinek és tanítóinak tudományosan adatszolgáltatott névsora helytörténeti kutatóknak adhat további támpontot. Az ötvösművészeti és önművészeti emlékeket, az úrasztali edényeket, klenódiumokat (Kovács Mária-Márta: *A Küküllői Református Egyházmegye ötvösművészeti és önművészeti emlékei*), a régi textíliákat (Horváth Iringó: *A Küküllői Református Egyházmegye régi textíliáiról*), a hangszerek királynőjét, az orgonákat bemutató (Sipos Dávid: *A Küküllői Református Egyházmegye orgonái*) katalógusok, illetve a tárgyakról mint egyházművészeti portékákról írt tudományos igényű szacikkek teljesítik ki az egykori egyházi életről vallott, tudott vagy tudni vélt ismereteinket. Ezek a katalógusok azért is fontosak, mert így történetiségében láthatjuk az egyes egyházközségek vagyonának alakulását, értékmegőrző erejét, a fenntartó közösségek áldozatkészségét, annál is inkább, hogy az 1676-ban, 1714-ben és 1749-ben készült alapos egyházközségi conscriptiook nagyszerű összehasonlítási alapot kínálnak erre. A latin szavak és kifejezések jegyzéke, a részletező tárgy-

név- és helynévmutatók támogatják az olvasó kötetekben történő tájékozódását.

A most bemutatott kiadványok szervesen illeszkednek be a Kolozsvári Protestáns Teológia Egyháztörténeti Tanácskének *Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek* (Buzogány Dezső szerk.) című, illetve az előbb említett és az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltár *Erdélyi Református Egyháztörténeti Adatok* (Buzogány Dezső – Sipos Gábor szerk.) című kiadványsorozatába, melyekben: Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései. 1606–1762*; Benkő József: *Filius posthumus vagyis atya halála után született gyermek*; Ósz Sándor Előd: *A szászvárosi református kollégium diáksága. 1669–1848*; *Erdélyi református zsinatok iratai. III. 1771–1789; IV. 1790–1800*; *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere. I–III. 1686–1807*; *A Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728–1790*; *A hunyad-zarándi református egyházmegye parciális zsinatainak végzései*; *A Nagysajói Káptalan egyházközségeinek történeti katasztere 1745–1814. Alsóbalászfalva – Újös; A Küküllői Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései. I. 1638–1720* jelentek meg.

Amint azt a kötetek szerkesztői, szerzői is megfogalmazták, az olvasó előtt is világossá válik, hogy egy ilyen munka csak többek: az átírás nehézségeit vállaló magiszteri hallgatók, doktori képzésben résztvevők (Hankó-Nagy Alpár, Fejér Tamás, Pakó László, Pakóné Kovács Klára, Csáki Árpád), a tanácsadó és korrektúrázó levéltárosok (Sipos Gábor és Dáné Veronka), illetve a helyi vártákon a „*lelkek ismeretnek kötelessége alatt*” dolgozó gyülekezeti lelképásztorok (Csepán Géza, Korpos István, Kulcsár Levente, Erődsi Ferenc, Miklósi Mátyás Csaba, Császár Béla, Orbán Lajos, Orbánné Hidi Judit, Pál András, Pál András Levente, Nagy Csaba, Stupár Károly és Iszlai Kamill Zsolt) együttes erőfeszítésének köszönhetően oldható meg.

Róth András Lajos

* *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere. I. 1648–1800. Ádámos–Dányán; II. 1648–1800. Désfalva–Kóród-szentmárton.* Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közzéteszi Buzogány Dezső – Ósz Sándor Előd – Tóth Levente. Tanulmányokkal kiegészítette Horváth Iringó – Kovács Mária Márta – Sipos Dávid. Kolozsvár, Koinonia, 2008.; 2009. (Fontes Rerum Ecclesiasticarum in Transylvania 1/1.; 1/2.)

Lövete elpusztult középkori temploma

Lövete község Udvarhelyszék délkeleti részén, a Kis-Homoród völgyében, a havasalji Szentegyháza és a barlangjáról elhíresült Homoródmás között fekszik. A katolicizmus végső bástyájaként számon tartott település a Székelyudvarhelyi Főesperesi Kerület egyik plébániája (jelenlegi plébánosa László István), s mintegy 3400 római katolikus lelket számlál. Az egyházközség, régiesen az egyházmegye eredetéről, alapításának körülményeiről és időpontjáról nem sokat tudunk. Az egyházi névtárak sem árulnak el semmi érdemlegeset róla, csupán szűkszavúan megjegyzik, hogy ősi, régi (*parochia antiqua*), azaz még a reformáció előtti. Egyes kutatók a rá vonatkozó első adatokat Székelyföld XIV. századi egyházi szervezetének egyik legkorábbi forrásában, az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben keresik. Orbán Balázs véleménye szerint az erdőháti (Udvarhelyszék) plébániák között szereplő Szentlőrinc (1334: *Sancto Laurentio*) nevezetű azonosítható Lövétével. Mások az 1332-ben a maroszeki plébániák közt szereplő *Leuche* (olvasva: *Leuthe*) egyházközséget azonosítják Lövétével. Felmerült az 1334. évi jegyzékben az udvarhelyszéki falvak közt szereplő *Luce* plébánia Lövétével való azonosításának lehetősége is.¹ A kérdés tisztázása még várat magára, de véleményünk szerint, lévén a templom titulusa „emberi emlékezetet meghaladó” időtől fogva Kisboldogasszony (Szűz Mária születése), a plébánia a pápai tizedjegyzékben egy *villa Marie* név alatt keresendő.

A Lövete nevét említő első hiteles adatot egy 1523. május 30-án kelt záloglevél tartalmazza, melyet Antal közjegyző (egyben kányádi pap és homoródszentmártoni plébános) állított ki, s amely arról szól, hogy lövétei Nagy Jakab (*Jacobus Nagy de Lewethee*) székely örökségét zálogba veti. Ekkor már nagyjából befejezetten állt a falu gótikus stílusban átépített temploma, amely a XVIII-XIX.

századi térképek tanúsága szerint nem a mai templom helyén, hanem a falu északkeleti részén (Sópástya) emelkedő, ún. *Felső-kiáltó dombon* feküdt. E templomot szűkszavúan ugyan, de leírják a vikáriusi, főesperesi vagy püspöki látogatások alkalmával készült jegyzőkönyvek. Ezek közé tartozik a Szebelébi Bertalan főhelytartó (vicarius generalis) idejében készült, s jelenleg a székelyudvarhelyi plébánia levéltárában található jegyzőkönyvgyűjtemény, amely rövid, de annál becsesebb adatokat őrzött meg a templomra vonatkozóan.² Az 1694. november 17-én, Mocsonoki Pál udvarhelyi esperes látogatásakor felvett jegyzőkönyvből kitűnik, hogy a templom régtől fogva romos állapotban volt: „...kiváltképpen a templom in ruina vagon, s sok üdöktől fogva úgy is vagon...”. A vizitálók éppen ezért elrendelték, hogy: „...ahhoz értő emberekkel s építő mesterekkel, esperes, több egyházi emberekkel, ahová alkalmasabb helyre ítélik, a fundamento [az alapoktól] újjólág építsék.” A romosnak találtatott templom, mint ahogy az a későbbi, 1721. évi jegyzőkönyvből kiviláglódik, hármastérfűzésű (torony, hajó, szentély) volt. Nyugati homlokzatán álló kőtornya (benne két haranggal), akárcsak az egész templom, zsindelel volt fődve. Szentélye ívelt lefedésű, azaz boltozatos volt, míg hajóját festett mennyezet fedte. A templomot körülvevő temetőt kőkerítés övezte.³ Elbontását és újjáépítését az akkori idők viszontagságai nem engedték meg, s állapota – mivel csuszamlós, sós rétegeken fekvő agyagos talajon épült – a következő évtizedekben is tovább romlott. 1733–1772 között többször feljegyezték róla, hogy „totaliter ruinosa”, azaz egészen romos, annyira, hogy a helyreállításáról már nem volt értelme gondolkozni. Sokkal inkább arról, hogy miből és hová építsék fel a szűkké vált, omladozó templom helyett az egyházközség híveinek egyre növekvő lét-

Az 1. szelvény összesítő felszínrajza

számát is befogadni képes új templomot. Erre 1772 és 1776 között került sor. Az új templom nem a régi helyén, hanem a Kis-Homoród völgyébe hosszában települt falu közepén, egy bal oldalt emelkedő magaslaton fekvő, orsó alakú telken épült fel. A régi templomot lebontották, s anyagát az új templom építésénél használták fel. Erre bizonyítékok a jelenlegi templom falában, másodlagos elhelyezésben még ma is látható, vagy különböző renoválások alkalmával onnan előkerült faragványok (négyzet keresztmetszetű szárkövek, kváderkövek, szemöldökgyámos ajtókeret él-szedetes kövei, ablakkeret-töredék stb.). A régi templom felszerelése (oltárok, harangok, szenteltvíztartók stb.) is az új templomot díszítette. Ezek közül több még ma is használatban van: egy kehely alakú, nyolcszögű keresztelőmedence, két darab

pillér alakú szenteltvíztartó, valamint egy félgömb alakú, falsarokba épített szenteltvíztartó. A negyedik faragvány (alig fél méter magas, négyszögű teste durván faragott) egykori rendeltetése (talán szenteltvíztartó) nehezen meghatározható. Jelenleg a főoltár háta mögött van, s a használt szent folyadékok elpárologtatására szolgál.

Az első osztrák katonai térképen (1769–1773) szereplő régi templom helyszínénél több alkalommal is terepszemlét tartottunk. Ezek során egyértelművé vált a XVIII. század végén elbontott középkori templom topográfiai beazonosítása. A több család tulajdonában levő, gyümölcsösnek használt területen jól elhatárolható a templomdomb. Ezen észlelhetőek a visszabontott cinteremfal vonulatai, főként a déli és délnyugati oldalon. A gótikus templom alapfalai a déli és nyugati részen jobban kivehetőek, de alaposabb vizsgálat után az északi fal is megjeleníthető volt a topográfiai

felmerésen. A terepidomok alapján egy támpilléres, sokszögzáródású, 22 m hosszú és 7 m széles templom körvonalazódott, feltehetően a nyugati oldalon egy toronnyal ellátva.

A templomdomb déli oldalán kezdtük meg a régészeti kutatásokat ez év augusztusában. A három hétre tervezett munkálatok, amelyet a Haáz Rezső Múzeum régészei végeztek egyetemi hallgatók és lövétei lakosok segítségével, két szelvényt foglaltak magukba. Az első a templom szentélyét kutatta, a második a cinteremfalat.

A területet a templom elbontását követően továbbra is temetőnek használták egészen az 1870-es évekig, nagyban károsítva a középkori temetőt és a régészeti rétegeket. Ennek ellenére a gótikus fal felmenő részzeit 0,40–0,50 m magasságban tártuk fel.

A munkálatok során sikerült három építési fázist elkülöníteni. Az első templom valamikor az Árpád-korban épülhetett. Ezt a szentélyt részben visszabontva, a kora gótikában kibővítik a templomot kelet felé. Ezekről a falakról származhatnak a gazdagon díszített freskótöredékek, amelyeket ennek az elbontásakor keletkezett omladékban találtunk meg.

Az 1. szelvény északi része (templombelső), korábbi építési fázisokkal és temetkezésekkel (keleti nézet)

Az 1. szelvény déli (templomon kívüli) részén feltárt újkori temetkezések (déli nézet)

A harmadik fázisban, az érett gótika korában tovább bővítik a templomot, szentélyét boltozzák, a nyugati homlokzat elé egy tornyot építenek, melynek harangja 1545-ből származott. Ezt a templomot változatos színekre festik. Az elbontásakor keletkezett omladékból rózsaszín, piros, barna és szürke színű, festett vakolatföredékek kerültek felszínre. Nemcsak a falak, hanem az ásatás során talált gótikus faragványok: ablakkeret, kőborda és más épületplasztikai elemek is ezekre a színekre voltak meszelve. A későbbiekben a színes festéseket fehérre meszelik le.

A munkálatok során 32 temetkezést tártunk fel, amelyek nagy része a templom elbontása és az 1870-es évek között keletkezett. Az újkori sírok méretes gödrei jelentős pusztítást végeztek a templom környezetében. Teljesen átforgatták a régészeti rétegeket, szétműtük a középkori sírokat, tovább rontva annak az esélyét, hogy meghatározzuk a templomok keletkezési idejét. A szelvény északkeleti felében sikerült találni egy viszonylag bolygatatlan részt, itt több rétegben is feltártunk középkori sírokat, amelyek az első fázis falaihoz igazodtak, illetve két temetkezést, amelyek annál korábbiak voltak. Ezeknek a síroknak nem volt melléklete, és mivel a gótikus fázisnál korábbi leletek sem kerültek elő, a különböző építési fázisok keletkezési idejének meghatározása is eléggé bizonytalan. Az időrend és alaprajz pontosítására további feltárások indokoltak a templom északi és nyugati részein.

A 2. szelvényben kutatott cinte-remfal keletkezési ideje sem ismert, ennek környezetét is nagyban bolygatták a későbbi temetkezések. A készítésének idejét illetően némi támpontot szolgáltat a felmenő falak szokatlan vastagsága (1,00–1,10 m), amelyek arra utalnak, hogy a cinte-remfal egy magasított, védelmi sze-

A 2. szelvény a feltárt újkori sírokkal és a megdőlt cinte-remfal részletével (nyugati nézet)

repet ellátó rendszer elemeként épülhetett, legkésőbb a fejedelemség korában.

Mihály János – Nyárádi Zsolt

1. A kérdést részletesen taglalja: Mihály János: *Fejezetek a lövétei római katolikus egyházközség történetéből*. In: Székelyföld, VIII. évf. (2004) 3. szám. 65-66. Lásd uo. a 7., 11., 12., 13. számú jegyzeteket. Vö. Hermann Gusztáv Mihály: *Udvarhelyszék történetének kezdetei*. In: Areopolisz. II. Székelyudvarhely, 2002. 59. (30. sz. jegyzet).

2. Gyulafehérvári Főegyházmegeyi Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltára. Székelyudvarhelyi Plébánia iratai. Jegyzőkönyvgyűjtemény. 1683–1702.

3. „Templum interne et externe: Sanctuarium sub Fornice, Navis Sub tabularura picto; [...] Turris murata in Frontispicio Templi, ipsa quoq. scandulis tecta, in ea Campana benedicta 2. Cinctura Coemeterii ex muro.” Gyulafehérvári Érseki Levéltár. Canonica Visitatio. 1721: 1. d., 1. k., 214.

Székely Újság, a „haladók” lapja

A XX. század első évtizedének politikai csatározásai hatással voltak a székelyudvarhelyi sajtó történetére. A székely anyavárost a sajtó szempontjából az 1894-ben indított *Székely-Udvarhely* ellenzéki lap és az 1898-ban ismét megjelentetett *Udvarhelyi Híradó* kormánypárti hetilap uralta. A XX. század első éveinek politikai csatározásaiban egyre jelentősebb szerepet töltött be a sajtó. Az 1905-ös belpolitikai válság soha nem tapasztalt helyzetet teremtett Magyarországon. A kormánypárt, a Szabadelvű Párt, amely addig minden választást megnyert, elveszítette a választásokat és kisebbségbe került a parlamentben. Az egységes választási koalícióba tömörült ellenzék, amelynek többségét a 48-asok adták, alapjaiban kérdőjelezte meg az Osztrák–Magyar Monarchia dualista államszervezetét.

I. Ferenc József uralkodó, figyelmen kívül hagyva a választás eredményeit, 1905. június 18-án báró Fejérváry Géza tábornagyot nevezte ki miniszterelnöknek és bízta meg kormányalakítással. Az ideiglenes jelleggel kinevezett Fejérváry-kormányt a fennállása alatt nem támogatta egyetlen párt sem. Az ellenzék által megszervezett nemzeti ellenállás gyakorlatilag teljesen cselekvésképtelenné tette. Fejérváry Géza miniszterelnök kísérletet tett egy új kormánypárt létrehozására, így 1905. október 25-én bejelentette a Haladó Párt megalakulását. Az új kormánypártnak, ha kis számban is, de minden megyében voltak támogatói. Udvarhely megyében a helyi kormánypárti személyek megpróbálták létrehozni saját sajtószervüket. Így jelent meg a *Székely Újság* hetilap Udvarhely vármegyében a megbukott Szabadelvű Párt *Udvarhelyi Híradó* c. lapja és a győztes ellenzékiek *Székely-Udvarhely* c. lapja mellett.

A *Székely Újság* első száma 1905. november 30-án jelent meg a Becsek D. és Fia Könyvnyomdában mint párton-

kívüli politikai hetilap. A szerkesztőség és a kiadóhivatal a Bethlen utca 7. szám alatt kapott helyet. Az újság felelős szerkesztője dr. Török Pál ügyvéd volt. Kezdetben minden kedden 8 oldal terjedelemben jelent meg, majd a negyedik számtól, 1905. december 21-étől csütörtökönként került a piacra. A lap elsődleges célja a politikai válság mielőbbi megoldásának elősegítése volt. Arra törekszünk, hogy „a békés kibontakozás barátait összehozzuk, szervezzük, és szervezett erejük hatalmával a kibontakozást sietessük.” – üzenték a lapot megjelentetők. A lap elítélte, hogy a pártszervevények kockáztatják az ország biztonságát, a nemzet fejlődését. Belpolitikai téren támogatta a választójog reformját, a kisbirtokosok segítségét, a kisipar fejlesztését, az új állami beruházásokat, a munka törvény általi védelmét, az ingyenes és kötelező népoktatást, a tisztviselők és tanítók anyagi helyzetének javítását, Székelyföld gondjainak feltárását és azok megoldásának elősegítését.

A lapban megjelenő cikkek jelentős részét szociális érzékenység jellemzi, felhívják a figyelmet a meglévő társadalmi és gazdasági gondokra. Ugyanakkor elítélték a magyar állam tekintélyét gyengítő ellenzéki ellenállási mozgalmat.

A lap tördelése háromhasábos, az első oldalon a vezércikk kapott helyett, a második oldalon a *Politikai Krónika* rovat, ahol az aktuális politikai események sorakoztak. Szintén a második oldalon voltak olvashatók a korszak lapjainak kedvenc tárcatörténetei. A harmadik oldalon *Belföld* címmel az országos és helyi belpolitikai események kerültek bemutatásra. A lap sajátos rovata a *Tollhegygel* című rovat volt, amelyben a győztes ellenzék került kritika alá. A *Vármegye és város* rovatban a helyi közigazgatási, míg a *Hírek* rovatban a helyi társadalmi és kulturális hírek kaptak helyet. A fenti rovatok mellett a lap oldalain helyet

kaptak a *Színház*, *Szociális ügyek*, *Törvénykezés*, *Közgazdaság* rovatok is. Az utolsó oldalon pedig reklámok és hirdetések váltották egymást.

A lap munkatársairól keveset tudunk, a legtöbb cikk nem került aláírásra, esetleg csak egy kezdőbetű volt egyes írások végére biggyesztve. A lap oldalain írásokkal jelentkezett Udvarhely megye tanfelügyelője, Ember János. 1905. december 28-ától, a lap 5. számától a fejlécen mint társszerkesztő megjelenik Chalupka Rezső tanfelügyelő, aki egyben a *Színház* rovatnak is a szerkesztője volt. Chalupka Rezső a lap megszűnte után oktatási témájú cikkekkel jelentkezett az *Udvarhelyi Híradó* hasábjain.

A *Székely Újság* indulása pillanattól polémiában állt az ellenzéki *Székely-Udvarhely* lappal, így nem ritka az egymás lejáratására tett kísérlet vagy kicsúfolás: „A Székely-Udvarhely szerkesztősége a nyomdagépet eladta, mert feleslegessé vált. Vettek helyette egy vaslapátot s egy vakolót. Az egyik szedi a piszkot, a másik vakolja rá a papírosra.”

1906. április 18-án a *Székely Újság* kiadói bizottsága a politikai válság lejártával azt a döntést hozta, hogy további szellemi és anyagi támogatásban nem részesíti a lapot. A felelős szerkesztő, dr. Török Pál azonban úgy döntött, hogy saját erejére támaszkodva igyekszik azt fenntartani. Azt tervezte, hogy négyoldalas terjedelemben és heti két alkalommal fog az újság megjeleni. A lapnak megváltozott a mérete is. A fejlécen ismét egyedül Török Pál ügyvéd szerepel felelős szerkesztőként.

Az 1906-os választások az ellenzéki pártokat tömörítő koalíció fölényes győelmét hozták mind országos, mind helyi szinten. A kialakult új politikai környezetben a *Székely Újság* nem tudott fennmaradni, így 1906. augusztus 9-én a 31. számmal jelent meg utoljára.

A *Székely Újság* az Udvarhely vármegyei értelmiségi rétegnek, valamint a válságos időben a hatalmat támogató tisztviselői körnek volt a lapja. Léte csak addig volt biztosított, amíg a politikai válság tartott és a Fejérváry-kormány volt a hatalmon. A történelmi múlttal rendelkező lapok, az *Udvarhelyi Híradó* és a *Székely-Udvarhely* mellett nem tudott kialakítani egy állandó olvasóközönséget, amely biztosíthatna volna hosszabb távon a megjelenését.

Gidó Csaba

Fondok és gyűjtemények a Román Országos Levéltár csíkszeredai kirendeltségének kezelésében 8.

A csíksomlyói római katolikus tanítóképző (1858–1956) iratai

Erdélyben az intézményes katolikus tanítóképzés az első *normaiskolák*¹ megszervezésével vette kezdetét a XVIII. század második felében. Ezek még nem voltak igazi pedagógusképző intézmények, inkább olyan főelemi mintaiskolák, amelyekben először történt kísérlet arra, hogy valamiféle egységes módszertani tudással vértézzék fel a népiskolák jövőbeli tanítóit. A normaiskolai keretek között zajló „tanítóképzés”, a főelemi elvégzésén túl, egy többnyire féléves vagy még rövidebb időtartamú, „gyorstalpaló” tanfolyamot jelentett, mely alatt a tanítójelölteknek a normamódszert² kellett elsajátítani. Az első normaiskolák Mária Terézia uralkodásának (1740–1780) végén, a felvilágosult abszolutizmus szellemében fogant népiskolai reform eredményeként jöttek létre.³ A kormányzat szándéka szerint tankerületenként egy-egy mintaiskola kellett volna létesülnön, amelyben az új módszer szerint vette volna kezdetét a tanítók képzése. A folyamat azonban lassan haladt előre: 1775-ben ugyan létrejött a mai értelemben vett Erdély első tanítóképző normaiskolája Temesváron,⁴ és következő év elején megnyílt ennek nagyszabású társa is, azonban a folyamat elakadt. A balsikernek több oka is lehetett, ezek közül azonban a legszembetűnőbb maga a kétes értékű módszer volt. Ugyanis a didaktikai hibákon túl, mivel német oktatónyelvre és kétnyelvű (ún. kéthasábos) tankönyvekre volt kidolgozva, a módszer a német és magyar/román⁵ nyelvben egyaránt jártas tanítókat kívánt. Márpedig ezek Erdélyben híjával voltak.

A római katolikus erdélyi tanítóképzés ügyében jelentősebb előrelépés évtizedekig nem történt. Miközben Egerben 1828-ban létrejött az első magyar *önálló* tanítóképző, 1840-ben pedig a császári

udvar elrendelte öt katolikus, két évfolyamos tanítóképző felállítását Magyarországon (ezekből egyik sem Erdélyben működött), az erdélyi tanítóképzés megmaradt normaiskolai keretek között. Meglepető, de érdemi változásokat a neabszolutizmus kora hozott, az 1853–1858 közötti időszakban ugyanis a Partium területén négy római katolikus képző is létesült: Nagyváradon és Szatmárnémetiben két tanító- és két tanítónőképző. Végül 1858-ban **Haynald Lajos** gyulafehérvári püspök jóvoltából létrejött az *erdélyi egyházmegye első, önálló tanítóképző intézete* is, Csíksomlyón.⁶

Az alapító főpásztor az intézmény szervezésével és alapjainak lerakásával **P. Simon Jukundián** csíksomlyói ferences szerzetes-tanárt bízta meg, aki negyedszázadon keresztül (1858–1883) maradt a tanítóképző igazgatója. 1858–1873 között a képző a csíksomlyói katolikus gimnázium telkén épült 4 tantermes épület egyik osztálytermében működött, a mai Szent István Kollégium szomszédságában.⁷ Az iskola már alapításakor nyilvánossági jogot kapott, azaz tanképesítő vizsgát szervezhetett és tanítói oklevelet bocsáthatott ki. Kezdetben két osztállyal működött, 1873-ban vált három-, majd 1898-ban négyosztályossá. A tanítójelöltek általában a szegényebb néprétegekből származtak, akik éppen azért választották e pályát, mert rövid idő alatt kenyérkeresethez juthattak.

Az 1860-ban jóváhagyott tanterv szerint a tanítójelöltek hittant és egyháztörténetet, nevelés-oktatást, magyar olvasást és nyelvtant, német nyelvet, számolást (írásban és fejben), egyházi éneket és orgonálást, gazdaságtant, szép- és helyesírást tanultak. Mindkét évfolyam heti 4-4 órát hospitált a főelemi iskolában, a má-

sodévesek pedig ugyanott heti 3 órában pedagógiai gyakorlatot folytattak.⁸ A kezdeti időszakban Simon Jukundián nem csupán igazgatója, hanem egyetlen rendes tanára volt az iskolának, több évig egy-maga tartotta mindkét évfolyam óráit, némelykor munkájában segítségére volt egy-két ferences szerzetes is. 1873-ban a tanítóképző megkapta a főelemi iskola két másik tantermét is, ezzel párhuzamosan pedig három évfolyamos intézetté alakult. Tanári kara is bővült, létrejött a második rendes tanári állás, és sikerült bevonnai hat gimnáziumi tanárt is az oktatásba. Ekkor már földrajzot, történelmet, természetrajzot, hazai alkotmányt, rajzolás és testgyakorlást is tanítottak.

Az iskola legkiegyensúlyozottabb és legeredményesebb időszakai minden bizonnyal a XIX. század utolsó két évtizede és a XX. század első éveit voltak, amikor az intézmény élén **Földes József** (1883–1897 között), majd **Karácsony József** állt (1897–1918 között). Igazgatásuk alatt komoly gyarapodást mondhatott magáénak az intézmény: 1884-től a diákok az iskola saját tankertjében gyakorolhatták a kertészkedést, gyümölcsfanevelést és méhészkedést. 1888-tól pedig jóval tágasabb, kényelmesebb elhelyezés várta a tanítójelölteket, hiszen sikerült megszerezni a katolikus gimnázium nyolc helyiségét: 3 osztálytermet és egy igazgatói szobát a földszinten, illetve a dísztermet és 3 hálótermet az emeleten. Ettől kezdve tehát bentlakásban lehetett elhelyezni az egyre távolabbról érkező hallgatókat. Több évtizedes huzavona végére tett pontot gr. Majláth Gusztáv Károly püspök, amikor 1898-ban, az immár négy évfolyamosra bővített tanítóképző mellé gyakorlóiskolát is szervezett.¹⁰ A következő évtől kezdődően, elsőként az országban kézimunkát is tanítottak Csíksomlyón. 1894-től, magántanulóként lányok is tehetnek képesítő vizsgát, 1902-től azonban újból csak fiúk szerezhetek tanítói és kántori oklevelet.

Amikor 1911-ben a katolikus főgimnázium Csíkszeredába költözött, a megürült Pretóriumot a tanítóképző vette birtokba.¹¹ Úgy tűnt, a számos hurcolkodást megélt félszázados intézet végre megleti helyét. A számításokat azonban keresztülhúzta az első világhétség, amely ha-

A tanítóképző 1888–1911 közötti épülete Csíksomlyón (archív)

marosan az intézmény létét is kérdésessé tette. A háborús körülmények nyomán lehetetlenné vált az oktatás, mi több, a katonaság által lefoglalt épület és iskolai berendezés is hatalmas károkat szenvedett. A betörő román hadsereg elől menekülő kényszerülő csiki intézmények és polgári lakosság részére a Belügyminisztérium Debrecen és a környékbeli hajdúsági településeket jelölte ki ideiglenes tartózkodási helyül. A debreceni Református Tanítóképző fogadta be a Csíksomlyóról menekült 17 képzős diákot¹², de a városban talált menedéket Karácsony József igazgató is.

Az alábbiakban pár iskolatörténeti adalék következik, néhány részlet az iskola vezetése és a fenntartó egyházi hatóságok között a háborús károk és az újrakezdés tárgyában folytatott hivatali levelezésből:

„Nagyméltóságú Püspök Gróf Úr! Kegyelmes Uram!

A méltóságos igazgatótanács szóbeli utasítására október 30-án Kolozsvárról, hová Excellenciád távirati hívására jöttem Debrecenből, Csíksomlyóra jöttem 5 napig tartó kínos utazás után, a legérzékenyebb nélkülözések között.

Itt mindent feldúlva találtam az intézetben. Az intézet falai és a fődél egésze ép. De minden egyéb a legborzasztóbb ruinában hever, ami még itt maradt. Az összes ajtókat feltörték, többet bezúztak, zárokat, kulcsokat, minden vasneműt elvitték. Az igazgatói lakásban se bútort, se ruhaneműt, még egy parányit sem találtam. Az igazgatói irodában sem találtam meg a felszerelést, **a levéltárt foszlányokra szaggatták, és a padlásokon szétszórták.** A tanári, ifjúsági könyvtárakat, a kézimunkatermet, a rajzszertárt, fizikai szertárakat, minden felszerelést szétromboltak; minden teremben a felszerelés romhalmaz; a roncsok és üvegdarabok miatt alig lehet az egyes szobákban egy-két lépést tenni.

Az udvart, a kertet, a méhest épp úgy megrongálták, a méhes felszerelését vagy összetörték, vagy a felhasználhatót elvitték. A gyakorlóiskola és az internátus 2 terméből loistállót és sertés- vagy libaölt csináltak. A többi szobában most is katonák laknak, az udvaron van egy lőszer szállító autókölónia. A kertből a zöldséget szemem előtt ássák ki a katonák, a tűzifát hordják el; kérés, tiltakozás eredménytelen, úgy a katonai, mint a megbénult közigazgatási hatóság előtt. Az itthon maradt szemtanúk állítása szerint az oláhok pusztítása csekély volt, de a csehek, bajorok és a most is itt lévő német katonák lopása, rombolása több az égbekiáltó vandalizmusnál. Csak annyit intéz-

kedhettem, hogy az összes emeleti termekre az összegyűjtött ajtókat rászegeztem, hogy bár a kóbor kutyák ne járják össze a romban lévő s talán még használható kevés maradványt. ...

Nagyméltóságodnak atyai jobbját csókolva vagyok,

Csíksomlyó, 1916. november 6.

alázatos papja:

Karácsony József s. k.¹³

„Nagyméltóságú Püspök úr! Kegyelmes Uram!

Hivatkozással a folyó év november havi 252. számú alázatos felterjesztésekre mély hódolattal jelentem, hogy Csíksomlyóról Kolozsvárra november 11-én visszaérkeztem.

Az adott körülményekhez képest minden lehetségest megtettem. Az intézetben állomásozó autókölónia vezető altisztjére bíztam az iroda, 2 könyvtár; kápolna, a labor, rajzszertár, kézimunkaterem őrzését, melynek ajtajára feliratot függesztettünk ki, hogy azokat fel ne törjék. A menekülés előtt beszerzett intézeti fát el akartam adni az ott állomásozó katonaságnak, de nem vették meg, mert így is a sajátjuknak tekintik. Amíg a katonaság ott lesz, mindent felemészti. Az embert szóhoz sem engedik jutni. Az intézet 3 autókölónia állomáshelye; jelenleg 50–70 teherautó van ott. Csak néhány lakó van otthon, ez is éhezik, és remeg az oláhok második betörésétől, ami nincs kizárva, mert Szárhegyen, Csíksomlyón, Csíkszentmártonon az Aklosban vannak az oláhok. ...

Nagyméltóságodnak kézcsókoló papja,

Kolozsvár, 1916. november 14.

Egyetem utca 10.

Karácsony József

igazgató¹⁴

„Az Erdélyi Római Katolikus Státus Igazgatótanácsától

Nagyméltóságú Gróf Mailáth Gusztáv Károly valóságos belső titkos tanácsos, erdélyi püspök úrnak, Gyulafehérvár

A csíksomlyói tanítóképző intézet tankepesítő vizsgálatain való megjelenésre felkért Pál Gábor nyugalmazott főgimnáziumi igazgató, státusi képviselő a vizsgálatok lefolyásáról tett jelentésében a tanítóképző intézet állapotáról a következőket mondja: «Nem tartozik feladatomhoz a tanítóképző intézet külső állapotáról referálni, de el nem hallgathatom azt a lehangoló benyomást, amit a belépőre s még inkább az ott foglalatokozóra tesz. Folyosók és tantermek padozata annyira elkopott, hogy több helyen kerülgetni kell a padlónélküli porfoltokat. Az ablakok be-

törve, zárójuk leszaggatva. Még abban a teremben is, ahol a vizsga folyik, a külső és belső ablak madzaggal van egymáshoz erősítve, hogy a szél ki vagy be ne vágja. Hol a külső, hol a belső ablakon, hol mindkettőn egy vagy több üvegtábla betörve, az ajtó annyira elrepedve, hogy a künnjárót rajta keresztül látni lehet. ... Ezek részben háborús nyomok, részben elhanyagoltságból származnak. Helyrehozataluk a mai nehéz viszonyok között, tudom, hogy nehéz, sőt óriási feladat lenne, de túrhetően lakható állapotba hozása mégis elengedhetetlen. Mert egy következő évről így nekimenni veszedelmes lenne tanárok és tanulók egészségére és káros hatású a rend és tisztaság iránti érzékre. Ilyen környezetben tanár és tanuló jó kedvvel nem működhetik, csak robotmunkát végezhet. Ezenkívül a tanuló még a rendben levő épületet sem szokta kímélni, mert könnyelműségénél fogva hiányzik belőle a közvagyon óvása iránt az érzék. A romlásnak indultat még szabadban rongálja, talán azért, mert úgy is rossz. ... Az erdélyi egyházmegye egyetlen római katolikus tanító és kántorképzője mégiscsak megérdemli, hogy nagy áldozat árán is, egyelőre legalább túrhető állapotba hozassék.»

Van szerencsénk ezt Nagyméltósággal tudomásvétel és a további szükséges intézkedések, nevezetesen az épület karbáhozására vonatkozó lépések megtétele végett tisztelettel közölni. Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletünk nyilvánítását.

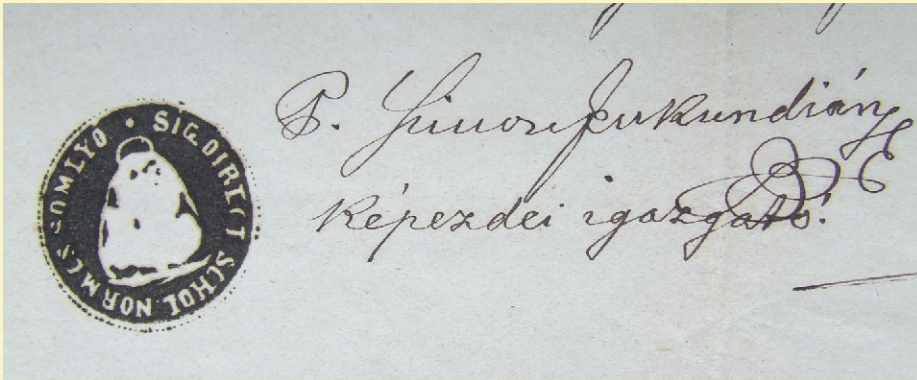
Kolozsvár, 1920. május 14-én

Báró Szentkereszty [Zsigmond] s. k.

alelnök

Jánosy [Béla] s. k. titkár¹⁵

Végül a Püspökség, a Katolikus Státus és a Csíki Magánjavak vezetése nem a Pretórium költséges felújítása, hanem a képző Csíkszeredába való költöztetése mellett döntött. Egy szűk évtizedre (1922–1931) a tanítójelöltek a katolikus főgimnázium északi szárnyában kaptak elhelyezést.¹⁶ A román oktatáspolitikai diszkriminatív intézkedései nyomán a tanítóképző 1931-ben a kézdivásárhelyi katolikus gimnáziumba¹⁷, 1934-ben pedig a megszüntetett marosvásárhelyi katolikus gimnázium¹⁸ épületébe szorult. A második bécsi döntést követően az iskola felvette gr. Majláth Gusztáv Károly püspök nevét, és 1941 augusztusában visszatért a csíkszeredai főgimnáziumba, azonban a diáklétszám növekedése és a helyhiány miatt 1942–1948 között ismét a régi-új helyszínen, a csíksomlyói Pretóriumban volt kénytelen működni.¹⁹

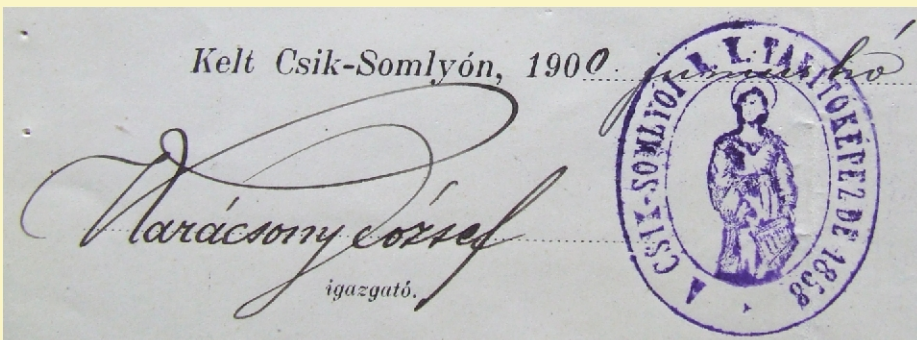
P. Simon Jukundián igazgató kézjegye és a tanítóképző pecsétjének füstös lenyomata 1875-ből²⁰

A romániai oktatás 1948. évi átszervezése nyomán a tanítóképző felekezeti jellege megszűnt, 1949–1955 között pedig ismét új székhelyen, ezúttal a csíkszeredai Polgári Leányiskola²¹ épületében, és új néven (Csíkszeredai Pedagógiai Iskola) folytatta működését. Ilyen néven is szűnt meg 1956-ban, de már a csíkszeredai gimnázium épületében. Hasonló sors várt a többi magyar tanítóképzőre is. A hivatalos indoklás szerint tanítóból „túltermelés” volt, így indokolatlanná vált a képzők fenntartása. 1955–1957 között rendre szűntek meg a neves állami vagy felekezeti pedagógiai intézetek: előbb Székelykeresztúron, aztán Csíkszeredában, Brassóban, Kézdivásárhelyen, Aradon, Szászrégenben, Temesváron, Lugoson, Szatmárnémetiben, Zilahon és Bákóban.²²

Közel 100 éves története során a csíksomlyói tanítóképző kilenc évtizedig volt római katolikus intézmény, de mindvégig magyar tannyelvű iskola maradt. Működése alatt 1296 tanítónak adott oklevelet, köztük olyan híres diákoknak, mint **Domokos Pál Péter** (1901–1992) néprajzkutató²³, **Nagy Imre** (1893–1976) festőművész²⁴, **id. Haszmann Pál** (1902–1977) néprajzkutató-helytörténész.²⁵

A fondot alkotó iratanyag jellemző irattípusai: a tanítóképző és a fenntartó

Karácsony József igazgató kézjegye és a tanítóképző bélyegzőjének lenyomata 1900-ból²⁶

egyházi hatóságok (Erdélyi Püspökség, Erdélyi Római Katolikus Státus) közötti hivatali levelezés, igazgatói jelentések, pedagógiai tanácsulések jegyzőkönyvei, vizsgajegyzőkönyvek, tantervek, óraelosztások, iskolai bizonyítványok, anyakönyvi kivonatok, ösztöndíjkérelmek, könyvelési iratok, számadások. A regiszterek az iskolai fondok jellegzetes típusait képviselik: iktatókönyvek, anyakönyvek, tanári értekezleti és diák önképzőkori jegyzőkönyvek, iratkozási és osztálynaplók.

F 179 A csíksomlyói római katolikus tanítóképző iratai (évkör: 1858-1959; mennyiség: 910 irattári egység, 4,80 fm.; leltárszám: 979; magyar, román, latin és német nyelvű iratok)

Bicsok Zoltán levéltáros

1. Az 1774–1847 közötti időszakban, tág értelemben normaiskolának neveztek mindazon iskolákat, amelyekben az ún. normamódszert alkalmazták, függetlenül attól, hogy folyt-e bennük tanítóképzés vagy sem. – Szabó Kálmán Attila: *Népoktatás és tanítóképzés*. In: Az erdélyi magyar tanító- és óvóképzés évszázadai 1777–2000. Szerk.: Szabó Kálmán Attila. Marosvásárhely, 2009. 43.
2. Az ún. normamódszer újdonsága, hogy a tanító egy időben az egész osztállyal foglalkozik; a tanulnivaló elsajátítása közös, fennhangon történő olvasással, memorizálással történik; az ismereteket táblázatokba foglalva kell rögzíteni; egy-egy meghatározást, szabályt a kulcsszavak kezdőbetűjének memorizálásával kell bebiáfolni. A több hiánysággal, hibával bíró módszer rövid időn belül számosan bírálták (köztük Kazinczy Ferenc 1798-ban, tankerületi felügyelői minőségében), különösen a protestáns iskolák, és a visszavonását kérték. Erdélyben a normamódszert elsőként a nagyszombati árvaházban alkalmazták, 1772-ben. – Fináczy Ernő: *Az újkori nevelés története*. Budapest, 1927. 336-337, 352-353.; Szabó Kálmán Attila: i. m. 36.
3. Az 1760-as évek közepétől az erdélyi isko-

laügyben illetékes udvari intézmények egyre többször foglalkoztak a Nagyfejedelemség oktatási állapotaival, a felekezeti erőviszonyaival, illetve a katolikus egyház helyzetével. Az illetékesek több esetben is aggodalommal állapították meg, hogy reformokra van szükség. A birodalmi érdekek (egységes oktatási rendszer meghonosítása a birodalom egész területén, hasznos állampolgárok nevelése, az alacsony néprétegek kulturális színvonalának emelése, a görögülényen közigazgatás érdekében a birodalom legfejlettebb nyelvének, a németnek az elterjesztése) csakhamar mélyreható változásokat eredményezett az oktatásban, melyek a tanítóképzés területén is éreztették hatásukat. – Fináczy: i. m. 351.

4. Ez csak német nyelvű tanítókat képezett.
5. Az erdélyi katolikus lakosság zömében magyar, kisebb rész román anyanyelvű volt.
6. A szűken értelmezett Erdély területén a későbbiekben sem létesült római katolikus fiú tanítóképző. Ugyan létrejöttek állami képzők Déván, Kolozsváron, Székelykeresztúron (1870, 1871), szerveztek egy katolikus tanítónképzőt is Nagyszébenben (1896), alakult két protestáns intézet is Sepsiszentgyörgyön és Nagyenyeden (1900, 1917), mégis a csíksomlyói (utóbb csíkszeredai, kézdivásárhelyi, marosvásárhelyi székhelyű) intézet maradt az erdélyi egyházmegye egyetlen fiú tanítóképzője.
7. Az épület ma már nincs meg (Szék u. 152.).
8. Kardalus János: *A csíki tanító- és óvónképzés rövid története*. In: Az erdélyi magyar tanító- és óvónképzés évszázadai 1777–2000. Szerk.: Szabó Kálmán Attila. Marosvásárhely, 2009. 159.
9. A későbbi árvaház, jelenleg Szent István Kollégium épülete. A költözködést az tette lehetővé, hogy 1888-ban a gimnázium bentlakása átköltözött a megüresedett Pretóriumba (Székház).
10. Ez tulajdonképpen a csíksomlyói katolikus elemi fiúiskola volt, amely eddig a Ferenc-rend vezetése alatt állt, 1898-tól pedig a tanítóképző része lett.
11. Napjainkban az épületet (Szék u. 144.) még a Megyei Kórház Fertőző Osztálya használja, bár a katolikus egyház visszakapta.
12. Kocsis Lajos: *Erdélyi menekültek Debrecenben 1916 őszén*. In: Erdélyi Múzeum. 2003/3-4. szám. 92.
13. CsLt, F 179. A csíksomlyói római katolikus tanítóképző iratai, 1916/13, 3. lap.
14. CsLt, F 179. A csíksomlyói római katolikus tanítóképző iratai, 1916/27, 17. lap.
15. CsLt, F 179. A csíksomlyói római katolikus tanítóképző iratai, 1920/2, 7. lap.
16. A mai Márton Áron Elméleti Líceum épülete, Márton Áron u. 80.
17. A mai Nagy Mózes Elméleti Líceum épülete, Kanta u. 23.
18. A mai Unirea Nemzeti Kollégium épülete, Mihai Viteazul u. 17.
19. Mivel 1944/1945-ben a tanítóképzőnek mindössze 6 végzős diákja volt, összevonták őket a gyergyószentmiklósi Szent Erzsébet Tanítónképzőből jelentkező 14 végzős diáklánnyal, így alakult ki a 20 tagú végzős osztály. A következő tanévben elkülönítették a fiú- és lányhallgatókat, így rövid ideig két pedagógiai intézmény működött Csíksomlyón, a Majláth Tanítóképző a Székházban és a Szent Erzsébet Tanítónképző és Leánynevelde a zárdában.
20. CsLt, F 179. A csíksomlyói római katolikus tanítóképző iratai, 1870–1886/1, 7. lap.
21. A mai Petőfi Sándor Általános Iskola épülete, Petőfi u. 40.
22. Szabó Kálmán Attila: i. m. 95.
23. Domokos Pál Péter az első világháború idején diákja, és utóbb, 1926–1929 között tanára is volt az iskolának.
24. Zsögödi Nagy Imre 1910–1914 között volt képzős diák.
25. Id. Haszmann Pál 1921-ben Csíksomlyón szerzett néptanítói oklevelet.
26. CsLt, F 179. A csíksomlyói római katolikus tanítóképző iratai, 1900/9, 2. lap.

*Juhelhányás Csikmadarason
Lásd cikkünket a 6. oldalon.*